



**Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος: Οι σχέσεις του Κ.Κ.Ε. με την Ε.Σ.Σ.Δ
και τα Βαλκανικά κομμουνιστικά κράτη.**

Παναγιώτης Παπαδόπουλος I2018043

Τμήμα Ιστορίας Ιόνιο Πανεπιστήμιο Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών

Πτυχιακή Εργασία

Κύριος Επιβλέπων: Επίκουρος Καθηγητής Διονύσιος Χουρχούλης

Σεπτέμβριος 2023 Κέρκυρα

Περίληψη

Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος αποτελεί ένα ακανθώδες ζήτημα μέχρι και σήμερα, από πολλές πλευρές. Στην παρούσα εργασία θα μας απασχολήσει μια από αυτές τις πτυχές. Η εμπλοκή τόσο των Βρετανών όσο και των Αμερικανών είναι, κατά γενική ομολογία, ευρέως γνωστή και έχει μελετηθεί εις βάθος. Αντίθετα, πολύ λιγότερο γνωστή είναι η άμεση και σημαντικότητα για το ΚΚΕ και την εξέλιξη του εμφυλίου εμπλοκή της Σοβιετικής Ένωσης και των κομμουνιστικών βαλκανικών κρατών στον εμφύλιο πόλεμο. Αυτός είναι και ο σκοπός της παρούσας εργασίας, να ξεδιπλώσει τεκμηριωμένα αυτή την εμπλοκή και να αναδείξει πόσο σημαντική υπήρξε για το ΚΚΕ για την εξέλιξη του πολέμου, καθώς όπως φάνηκε εκ του αποτελέσματος το ΚΚΕ και ο ΔΣΕ ήταν άμεσα εξαρτημένο με τη υλική βοήθεια αυτών των κρατών. Τέλος, μέσα από την εργασία θα μπορέσουμε να αντιληφθούμε τον τρόπο λειτουργίας όχι μόνο του ΚΚΕ, αλλά και ολόκληρου του κομμουνιστικού μπλοκ κατά την εν λόγω περίοδο.

Λέξεις κλειδιά: εμφύλιος πόλεμος, κομμουνιστική εμπλοκή.

Σημείωμα συγγραφέα

Ο συγγραφέας βεβαιώνει ότι το περιεχόμενο του παρόντος έργου είναι αποτέλεσμα προσωπικής εργασίας και ότι έχει γίνει η κατάλληλη αναφορά στην εργασία τρίτων, όπου κάτι τέτοιο ήταν απαραίτητο, σύμφωνα με τους κανόνες της ακαδημαϊκής δεοντολογίας.

Συντομογραφίες

ΔΣΕ: Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας.

ΕΑΜ: Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο.

ΕΛΑΣ: Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός.

ΕΣΣΔ: Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών.

ΗΠΑ: Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής.

ΚΕΑ: Κόμμα Εργασίας Αλβανίας.

ΚΚΒ: Κομμουνιστικό Κόμμα Βουλγαρίας.

ΚΚΓ: Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας.

ΚΚΕ: Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας.

ΚΚΜ: Κομμουνιστικό Κόμμα Μακεδονίας

ΚΚΣΕ: Κομμουνιστικό Κόμμα Σοβιετικής Ένωσης.

ΚΟΜΙΝΦΟΡΜ: Γραφείο Πληροφοριών των Κομμουνιστικών και Εργατικών Κομμάτων.

ΝΟΦ: Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο.

ΣΝΟΦ: Σλαβομακεδονικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο.

ΟΗΕ: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών.

UNSCOB: Ειδική Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Βαλκάνια.

Περιεχόμενα

Συντομογραφίες.....	3
Εισαγωγή.....	5
Κεφάλαιο 1: Από τα Δεκεμβριανά στην έκρηξη του εμφυλίου πολέμου.....	6
Κεφάλαιο 2: Η Κομμουνιστική βοήθεια προς το ΚΚΕ κατά τα έτη 1946-1947.....	9
2.1: Η πατρωνία της Σοβιετικής Ένωσης προς το ΚΚΕ.....	9
2.2: Η Γιουγκοσλαβία στο κέντρο της κομμουνιστικής διεθνιστικής αλληλεγγύης.....	15
2.3: Οι δραστήριοι Βούλγαροι των πρώτων χρόνων.....	20
2.4: Η σημαντική υποστήριξη των Αλβανών κομμουνιστών.....	23
Κεφάλαιο 3: Η κορύφωση και το τέλος του εμφυλίου.....	25
3.1: Η συνέχιση της σοβιετικής εμπλοκής.....	26
3.2: Η ρήξη Τίτο-Στάλιν και το σταδιακή άρση της γιουγκοσλαβικής αρωγής.....	30
3.3: Το σταθερό βουλγαρικό ενδιαφέρον.....	35
3.4: Ο Χότζα και η Αλβανία στο προσκήνιο, στα δύο τελευταία έτη του εμφυλίου.....	39
3.5: Η περίπτωση της Ρουμανίας.....	44
Συμπεράσματα.....	47
Βιβλιογραφία.....	48

Εισαγωγή

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να αναδείξει τις σχέσεις του ΚΚΕ κατά τη διάρκεια του ένοπλου εμφυλίου πολέμου 1946-1949 τόσο με την Σοβιετική Ένωση όσο και με τα Βαλκανικά κομμουνιστικά κράτη: Αλβανία, Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία και Ρουμανία. Σχέσεις που καλύπτουν όχι μόνο το πολύ σημαντικό φάσμα της πολυεπίπεδης υλικής υποστήριξης που δέχτηκε το ΚΚΕ και κατ' επέκταση ο ΔΣΕ για να μπορέσει να αναπτύξει τον ένοπλο αγώνα του αλλά και για ζητήματα που αφορούσαν τον συντονισμό του αγώνα. Αρχικά, για να μπορέσουμε να αναλύσουμε αυτές τις σχέσεις θα πρέπει να γίνει μια σύντομη αναφορά στην περίοδο από τα Δεκεμβριανά έως και την έκρηξη του εμφυλίου πολέμου και στους δεσμούς που άρχισε να αποκαθιστά το ΚΚΕ με τα αντίστοιχα κομμουνιστικά κόμματα των χωρών που αναφέραμε. Με αυτόν τον τρόπο θα γίνει ευκολότερα κατανοητή η προσπάθεια του ΚΚΕ να προσεγγίζει τους συντρόφους με φόντο την νέα τροπή που θα πάρει ο αγώνας από τα μέσα του 1946, καθώς και ο τρόπος που αναπτύχθηκαν οι σχέσεις τους στην διάρκεια του εμφυλίου. Η Σοβιετική Ένωση ως ηγέτιδα του κομμουνιστικού μπλοκ, διαδραμάτισε τον σημαντικότερο ρόλο τόσο στη στρατιωτική και χρηματική βοήθεια προς το ΚΚΕ όσο και στην πολιτική καθοδήγηση για την εξέλιξη του αγώνα. Δεν είναι λίγες οι φορές που η πολιτική ηγεσία του ΚΚΕ ζητάει την γνώμη της Μόσχας για σημαντικά ζητήματα που προκύπτουν. Ειδική μνεία στους βόρειους γείτονες κρίνεται αναγκαία καθώς η Γιουγκοσλαβία, Αλβανία και Βουλγαρία από όλα τα κομμουνιστικά κράτη της Ανατολικής Ευρώπης που βοήθησαν, υπήρξαν τα πιο γενναιόδωρα και λόγω της γεωγραφικής τους θέσης η οποιαδήποτε κίνηση τους επηρέαζε άμεσα τον αγώνα των Ελλήνων ανταρτών. Ειδικότερα, η Γιουγκοσλαβία είχε αναλάβει το μεγαλύτερο βάρος της στήριξης εξαιτίας της θέσης που είχε στο κομμουνιστικό σύστημα, μέχρι και τη ρήξη Τίτο-Στάλιν. Μετά από αυτήν την εξέλιξη η Αλβανία μετατράπηκε σε κέντρο της κομμουνιστικής βοήθειας που στέλνονταν για τον ΔΣΕ. Επίσης, η Βουλγαρία καθ' όλη την διάρκεια του εμφυλίου πολέμου παρείχε σταθερά σημαντική βοήθεια, πάντα όμως δρούσε με την συναίνεση των Σοβιετικών. Κοινό σημείο και των τριών, εκτός της υλικής βοήθειας, υπήρξαν τα στρατόπεδα εκπαίδευσης ανταρτών που βρίσκοντας στα εδάφη τους, τα οποία σήκωσαν θύελλα αντιδράσεων. Τέλος, σημαντική υπήρξε η βοήθεια της Ρουμανίας.

Κεφάλαιο 1: Από τα Δεκεμβριανά στην έκρηξη του εμφυλίου πολέμου

Για να φτάσουμε στην έκρηξη του εμφυλίου πολέμου και να αναλύσουμε τις σχέσεις του ΚΚΕ με τα κομμουνιστικά κράτη, θα πρέπει πρώτα να γίνει μια σύντομη ανασκόπηση τουλάχιστον από τα Δεκεμβριανά μέχρι και τις εκλογές του 1946 για να υπάρξει μια συνέχεια των όσων θα ειπωθούν στα επόμενα κεφάλαια της εργασίας. Βέβαια, υπάρχουν και άλλα σημαντικά γεγονότα που μπορούν να αναλυθούν όπως τα επακόλουθα του συνεδρίου του Λιβάνου, της συμφωνίας της Καζέρτας και της περιρρέουσας ατμόσφαιρας μετά την απελευθέρωση από τις κατοχικές δυνάμεις, αλλά αυτό θα ήταν ένα άλλο θέμα εργασίας, όποτε θα περιοριστούμε σε αυτά που θα φανούν χρήσιμα για το θέμα της παρούσας εργασίας.

Τα Δεκεμβριανά ή μάχη των Αθηνών έλαβαν μέρος από τις 3 Δεκεμβρίου έως τις 6 Ιανουαρίου¹. Αντιμαχόμενα μέρη ήταν από την μία το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και από την άλλη η κυβέρνηση εθνικής ενότητας του Γεωργίου Παπανδρέου, που σε αυτήν την κυβέρνηση συμμετείχαν βέβαια εαμικοί υπουργοί σύμφωνα με το συνέδριο του Λιβάνου και βρετανικών δυνάμεων που στήριζαν την κυβέρνηση Παπανδρέου, στήριξη που εκ του αποτελέσματος αποδείχθηκε χρήσιμη και σημαντική. Ο Τσώρτσιλ, ως πρωθυπουργός του Ηνωμένου Βασιλείου, βλέποντας την κατάσταση στην Ελλάδα να περιπλέκεται ανάθεσε στον στρατηγό Σκόμπι να διατηρήσει την τάξη στην Αθήνα². Ως τυπική έναρξη των εχθροπραξιών μπορούμε να εντοπίσουμε τα γεγονότα που συνέβησαν στη διαδήλωση του ΕΑΜ στις 3 Δεκεμβρίου 1944. Οι εαμικοί εναντιώθηκαν στην απόφαση του Σκόμπι που υποχρέωνε από την 1 Δεκεμβρίου να αφοπλιστούν όλες οι ανταρτικές ομάδες³. Έτσι, το ΕΑΜ ως αντίποινα προχώρησε στην αποχώρηση των υπουργών του από την κυβέρνηση. Αυτή η απόφαση, που από τα τέλη Νοεμβρίου είχε πάρει το ΚΚΕ, μαζί με την οργάνωση συλλαλητηρίου προδίδουν ένα μεθοδευμένο σχέδιο για να προκαλέσουν κυβερνητική αστάθεια και έπειτα δια της βίας κατάληψη της Αθήνας. Σημείο καμπής για να τεθεί σε εφαρμογή το σχέδιο κατάληψης της Αθήνας από το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, υπήρξε αυτή ακριβώς η απόφαση του Σκόμπι. Η ενέργεια του ΚΚΕ δεν είχε την στήριξη κανενός εξωτερικού φίλου, αλλά ούτε την συγκατάθεση από μεριάς Σοβιετικής Ένωσης για να

¹ Στάθης Ν. Καλύβας και Νίκος Μαραντζίδης, *Εμφύλια πάθη: 23+2 ερωτήσεις και απαντήσεις για τον εμφύλιο*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2016, σ. 215.

² John O. Iatrides, *Revolt in Athens: The Greek Communist Second Round 1944-1945*, New Jersey, Princeton University Press, 1972, σ. 201.

³ Καλύβας και Μαραντζίδης, *Εμφύλια πάθη*, σ. 220

προχωρήσει σε ένα τέτοιο μεγαλεπήβολο σχέδιο κατάληψης της πρωτεύουσας και εξάπλωσης στην επαρχία αργότερα. Αυτό φαίνεται και σε μια συνομίλα του Στάλιν με τον Δημητρώφ τον Ιανουάριο του 1945 όπου ο Στάλιν είπε: «Συμβούλεψα τους Έλληνες να μην αναλάβουν αυτόν τον αγώνα. Οι άνθρωποι του ΕΛΑΣ δεν έπρεπε να εγκαταλείψουν την Κυβέρνηση». Αυτή η στάση αντικατοπτρίζει και τη συμφωνία των ποσοστών. Ο Στάλιν θα χαιρετούσε μια ενδεχόμενη νίκη του ΚΚΕ, αλλά έμεινε απαθής στη διάρκεια της μάχης των Αθηνών. Όμως, η τότε ηγετική ομάδα του ΚΚΕ στράφηκε για βοήθεια στη Βουλγαρία και Γιουγκοσλαβία. Από την πλευρά τους οι Βούλγαροι ήθελαν να βοηθήσουν, χωρίς όμως την συγκατάθεση των Σοβιετικών αυτό ήταν αδύνατον. Οι Γιουγκοσλάβοι από την άλλη φάνηκε πως συγκρατήθηκαν λόγω της βρετανικής στρατιωτικής επέμβασης στην Αθήνα, καθώς αυτός φαίνεται να ήταν ο σημαντικότερος λόγος που ακύρωσαν την υπόσχεση για βοήθεια⁴. Η Αλβανία, με τον Χότζα ακόμα να προσπαθεί να εδραιωθεί, δεν μπορούσε να προσφέρει μεγάλη βοήθεια. Έτσι, το ΚΚΕ ευρισκόμενο κάτω από τρομερή πίεση και χωρίς τη βοήθεια τόσο των Σοβιετικών όσο και των βόρειων γειτόνων, αφού κανείς δεν μπορούσε να βοηθήσει χωρίς την έγκριση της Μόσχας, βρέθηκε σε δυσμενή θέση και ηττήθηκε.

Από την πλευρά του ο Τσώρτσιλ ήθελε να κρατήσει πάση θυσία την Αθήνα και ολόκληρη την Ελλάδα μακριά από την κομμουνιστική κυριαρχία που είχε επεκταθεί στη χερσόνησο του Αίμου. Άλλωστε, ο Βρετανός πρωθυπουργός παρομοίαζε την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί στην ελληνική πρωτεύουσα σαν εκείνη που έπρεπε να αντιμετωπίσει ο Μπάλφουρ στην επαναστατημένη Ιρλανδία της δεκαετίας του 1880⁵. Ακόμα, τη ρητή εντολή του Τσώρτσιλ να μη διστάσουν ούτε οι βρετανικές αλλά ούτε και οι ελληνικές δυνάμεις να επιβάλουν την τάξη, μαρτυρά την ανάγκη της Βρετανίας να κρατήσει την κυριαρχία της στην Ελλάδα. Η Ελληνική Κυβέρνηση στην διάρκεια αυτής της κρίσης ήταν σχεδόν εξαφανισμένη, με την έννοια ότι λειτουργούσε κάτω από της διαταγές του Σκόμπι και κατ' επέκταση των Βρετανών. Τις πρώτες δέκα μέρες του Δεκεμβρίου το ΚΚΕ πίστευε πως μπορεί ή να νικήσει ή να βρεθεί σε μια συμφωνία που θα το ευνοούσε. Ο Τσώρτσιλ ωστόσο προχώρησε στην ενίσχυση των υπαρχουσών δυνάμεων στην Αθήνα με σκοπό να διαλύσει της δυνάμεις του ΕΛΑΣ.

⁴ Νίκος Μαραντζίδης και Κώστας Τσίβος, *Ο ελληνικός εμφύλιος και το διεθνές κομμουνιστικό σύστημα: Το ΚΚΕ μέσα από τα τσεχικά αρχεία 1946-1968*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2012, σ.77.

⁵ Iatrides, *Revolt in Athens*, σ. 202.

Ένα μέτρο που θα μπορούσε να ισοσταθμίσει τις ισορροπίες ανάμεσα στις δύο αντιμαχόμενες πλευρές ήταν ο διορισμός του Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού ως Αντιβασιλέα, καθώς μια πιθανή επιστροφή του Γεωργίου Β΄ τώρα θα αποδεικνύονταν καταστροφική. Αρχικά, ο Τσώρτσιλ δε συμφωνούσε με αυτή τη λύση, καθώς ο ίδιος ήλπιζε σε νίκη των δυνάμεων του και την ομαλή επιστροφή του Γεωργίου στην Ελλάδα. Ακόμα, πίστευε πως ο Δαμασκηνός θα μπορούσε να μεροληπτήσει υπέρ των αριστερών δυνάμεων⁶. Με την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί ο Τσώρτσιλ πήρε την απόφαση να επισκεφτεί την Αθήνα, με σκοπό να δει ο ίδιος την κατάσταση που επικρατούσε. Σε διαδοχικές συναντήσεις που πραγματοποίησε στις 26-28 Δεκεμβρίου 1944 με στελέχη της ελληνικής κυβέρνησης που εργάζονταν για την λύση του ελληνικού προβλήματος, πάρθηκε η απόφαση να δοθεί τελικώς η θέση του Αντιβασιλέα στον Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό. Ο Βρετανός πρωθυπουργός τελικά πείσθηκε πως πρόκειται για έναν έντιμο άνθρωπο που θα βοηθούσε την κατάσταση. Το μόνο που έμενε ήταν η συγκατάθεση του Βασιλιά Γεωργίου Β΄, όπως και ήρθε. Στις 30 Δεκεμβρίου 1944 ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός αναλαμβάνει χρέη Αντιβασιλέα⁷. Πλέον στις αρχές του 1945 και με την νέα επίθεση των βρετανικών δυνάμεων το ΚΚΕ/ΕΑΜ πίστευε πως δεν υπάρχει άλλως δρόμος πέραν της ανακωχής. Ο δρόμος για την Βάρκιζα ήταν ανοικτός.

Αξίζει να σημειωθεί πως η στάση των Ηνωμένων Πολιτειών κατά την διάρκεια της μάχης των Αθηνών δεν υπήρξε παρεμβατική. Πρόκειται για μια χώρα που λίγα χρόνια αργότερα θα ηγεμόνευε στο Δυτικό στρατόπεδο. Στην προκείμενη περίπτωση όμως η πολιτική των Αμερικανών υπήρξε διαμέτρου αντίθετη με αυτήν της Μεγάλης Βρετανίας. Δεν επιθυμούσε καμία απολύτως ανάμειξη στην πολιτική ζωή μια απελευθερωμένης χώρας⁸. Πόσο οξύμωρο αν αναλογιστούμε την ιστορική εξέλιξη, κάτω υπό άλλες συνθήκες βέβαια.

Αποτέλεσμα των Δεκεμβριανών ήταν η συμφωνία της Βάρκιζας που υπογράφηκε στις 12 Φεβρουαρίου 1945 ανάμεσα στο ΕΑΜ και την κυβέρνηση Πλαστήρα. Η συμφωνία της Βάρκιζας μπορούσε να αποτελέσει τον δρόμο που θα οδηγούσε την Ελλάδα στην εσωτερική ειρήνη. Η ανάγκη διεξαγωγής εκλογών και δημοψηφίσματος και ο άμεσος αποπλισμός του ΕΛΑΣ, υπήρξαν δύο από τα

⁶ Iatrides, *Revolt in Athens*, σ. 233-236.

⁷ Στο ίδιο, σ 244-246.

⁸ Στο ίδιο, σ. 210.

βασικότερα άρθρα της συμφωνίας. Βέβαια αυτό που μπορούμε να πούμε με σιγουριά είναι πως η συμφωνία παραβιάστηκε εκατέρωθεν. Από την πλευρά του, το ΚΚΕ έκρυψε το μεγαλύτερο μέρος του οπλισμού του ΕΛΑΣ και οργανώθηκαν στρατόπεδα εκπαίδευσης στις βόρειες γειτονικές χώρες με το πιο γνωστό αυτό στο Μπούλκες και του Ρουμπίκ⁹. Γνωστή είναι η φυγή χιλιάδων αγωνιστών του ΕΑΜ μετά τα Δεκεμβριανά στην Αλβανία τη Βουλγαρία και τη Γιουγκοσλαβία με σκοπό να εκπαιδευτούν και να επιστρέψουν όταν θα έχουν ωριμάσει οι συνθήκες για μια ενδεχόμενη αντεπίθεση του ΚΚΕ. Η ύπαρξη των στρατοπέδων δείχνει την αρχή των επαφών του Ζαχαριάδη με τους βόρειους συντρόφους του. Το ΚΚΕ πλέον ακολουθούσε διπλή στρατηγική, την κοινοβουλευτική οδό από την μία και την προετοιμασία μια ένοπλης αντεπίθεσης από την άλλη, η οποία επίσημα ονομάστηκε αργότερα μαζική λαϊκή αυτοάμυνα. Από την πλευρά των νικητών η αθέτηση της συμφωνίας είχε να κάνει με τις διώξεις των κομμουνιστών από τα κρατικά όργανα. Εδώ όμως υπάρχει και μια άλλη δράση από την πλευρά των παρακρατικών δεξιών ομάδων ή συμμοριών που δρούσαν ανεξέλεγκτα και σε πολλές περιπτώσεις συνεργαζόταν με τα κρατικά όργανα για την εξόντωση των κομμουνιστών, αυτό ονομάστηκε «Λευκή Τρομοκρατία»¹⁰. Αυτή η αναφορά στη δράση των δεξιών ομάδων είναι σημαντική γιατί συνδέεται άμεσα με την προώθηση πολλών μελών του ΕΑΜ και ΚΚΕ στις βόρειες γειτονικές χώρες. Αποτελεί μια από τις πρώτες προσεγγίσεις με τα αντίστοιχα κομμουνιστικά κόμματα και κράτη που θα εξετάσουμε παρακάτω. Η άλλη επιλογή που είχαν οι αντάρτες ήταν να βγουν στο βουνό για την προετοιμασία ενός νέου ενδεχόμενου αντάρτικου, όπως προείπαμε.

Η επιστροφή του Νίκου Ζαχαριάδη στην Ελλάδα τον Μάιο του 1945 συνδυάζεται με την άμεση ανάληψη των καθηκόντων του σε γενικού γραμματέα, καθώς αδιαμφισβήτητα υπήρξε ο ηγέτης του ΚΚΕ. Σε συνδυασμό με τις εξαγγελίες τις 2^{ης} Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ, που πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 1946, αρχίζει τις συστηματικές επαφές του με τη Σοβιετική Ένωση για να μπορέσει να αποκτήσει υλική και ηθική υποστήριξη για τον νέο δρόμο που θα ακολουθήσει. Ακόμα, προσεγγίζει τους βόρειους συντρόφους του με σκοπό να αποκομίσει από αυτούς την απαραίτητη βοήθεια. Οι Σοβιετικοί πάντως σε αυτή την περίοδο

⁹ Καλύβας και Μαραντζίδης, *Εμφύλια πάθη*, σ. 268.

¹⁰ Στάθης Ν. Καλύβας, «Μορφές, διστάσεις και πρακτικές βίας στον Εμφύλιο(1943-1949): Μια πρώτη προσέγγιση», στο Ηλίας Νικολακόπουλος (επίμ), *Ο Εμφύλιος Πόλεμος: Από την Βάρκιζα στον Γράμμο Φεβρουάριος 1945- Αύγουστος 1949*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2002, σ. 188-207.

προτιμούν τη νόμιμη πολιτική οδό από πλευράς ΚΚΕ, δεν επιθυμούσαν μια δεύτερη σύντομη ένοπλη εξέγερση. Αυτή η σοβιετική θέση εναρμονίζεται με τις διεθνείς εξελίξεις. Ας μην ξεχνάμε άλλωστε πως ο πόλεμος μόλις είχε τελειώσει, ενώ εξακολουθούσε να ισχύει η συμφωνία των ποσοστών. Ως εκ τούτου, ο Στάλιν δεν επιθυμούσε την άμεση εμπλοκή του στο ελληνικό ζήτημα, που θα τον έφερνε ανοιχτά αντιμέτωπο με τη Βρετανία¹¹.

Στο διάστημα μέχρι τις εκλογές του Μαρτίου 1946 στην Ελληνική πολιτική σκηνή επικρατεί αναταραχή. Οι κυβερνήσεις διαδέχονταν η μία την άλλη. Αυτό θέλησε να εκμεταλλευτεί το ΚΚΕ για να κερδίσει οποιαδήποτε σημαντική θέση που θα του έδινε την δυνατότητα να μετέχει ενεργά στην πολιτική. Κάτι τέτοιο βέβαια δε συνέβη. Ήδη από τον Δεκέμβριο του 1945 είχε αποσύρει όποια στήριξη έδειχνε προς την κυβέρνηση Σοφούλη. Αυτή η κίνηση του ΚΚΕ υπήρξε αποτέλεσμα της απόφασης της κυβερνήσεως να μη χορηγήσει γενική αμνηστία στους αγωνιστές του ΕΑΜ/ΕΛΛΑΣ¹². Η Μόσχα σε αυτό το σημείο προτείνει την ενίσχυση της μαζικής λαϊκής αυτοάμυνας. Από την άλλη πλευρά, οι αστικές δυνάμεις του τόπου υποστήριζαν πως οι εκλογές έπρεπε να πραγματοποιηθούν πάση θυσία. Με την κατάσταση να παραμένει έκρυθμη η 2^η ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ αποφάσισε να μποϊκοτάρει τις επερχόμενες εκλογές του Μαρτίου παρά την συμβουλή της Μόσχας για συμμετοχή¹³. Επίσης, μέσα στις αποφάσεις της 2^{ης} ολομέλειας εκτός από μποϊκοτάζ των επερχόμενων εκλογών, υπήρξε και η απόφαση της σταδιακής διολίσθησης στον ένοπλο αγώνα. Το ΚΚΕ πλέον επίσημα άρχισε να ακολουθεί έναν διπλό δρόμο. Την συνέχιση της πολιτικής προσπάθειας χωρίς βέβαια τη συμμετοχή στις εκλογές και την ένοπλη προετοιμασία¹⁴. Τα επόμενα χρόνια, πολλά ανώτατα στελέχη του ΚΚΕ θα ισχυριστούν πως αυτή η στάση υπήρξε περισσότερο επιθυμία του Νίκου Ζαχαριάδη¹⁵. Ωστόσο από πηγές γίνεται γνωστό πως η ολομέλεια του ΚΚΕ πήρε αυτήν τη απόφαση. Άλλωστε όσο ένθερμος υποστηρικτής της ένοπλης βίας και αν ήταν ο Ζαχαριάδης, δεν θα μπορούσε να ξεκινήσει μόνος τους έναν εμφύλιο πόλεμο. Το γεγονός όμως που σηματοδοτεί την

¹¹ Καλύβας και Μαραντζίδης, *Εμφύλια πάθη*, σ. 398.

¹² Haris Vlavianos, *Greece, 1941-1949: From Resistance to Civil War*, New York, St. Martin's Press, 1992, σ. 149-151.

¹³ Καλύβας και Μαραντζίδης, *Εμφύλια πάθη*, σ. 322.

¹⁴ Peter J. Stavrakis, *Moscow and Greek Communism 1944-1949*, H.P.A. , Cornell University Press, 1989, σ. 104.

¹⁵ Νίκος Παπαδάτος, *Άκρως απόρρητο: Οι σχέσεις ΕΣΣΔ-ΚΚΕ/1944-1952*, Αθήνα, ΚΨΜ, 2019, σ. 250-251.

έναρξη του ένοπλου εμφύλιου πολέμου είναι η επίθεση στο σταθμό της χωροφυλακής στο Λιτόχωρο από αντάρτικη ομάδα λίγο πριν τις εκλογές. Από αυτό το σημείο και έπειτα θα αναδειχθεί η άμεση εξωτερική εμπλοκή των φίλων του ΚΚΕ. Αυτή ήταν η κατάσταση εν ολίγης στην Ελλάδα αυτόν το ενάμιση περίπου χρόνο, αποτέλεσμα αυτής βέβαια είναι η επερχόμενη εμφύλια σύρραξη, όπου και οι δύο πλευρές με τις ενέργειες τους οδηγήθηκαν σε αυτόν το αδιέξοδο της συμπλοκής.

Κεφάλαιο 2: Η Κομμουνιστική βοήθεια προς το ΚΚΕ κατά τα έτη 1946-1947

Σε αυτό το κεφάλαιο θα μας απασχολήσουν οι σχέσεις που ανέπτυξε το ΚΚΕ με τη Σοβιετική Ένωση και τα Βαλκανικά κομμουνιστικά κράτη στο διάστημα των πρώτων δύο ετών του εμφύλιου πολέμου. Σχέσεις με επίκεντρο τη Σοβιετική Ένωση, στην οποία το ΚΚΕ αναφέρει κάθε του κίνηση και παίρνει τις απαραίτητες κατευθυντήριες γραμμές σε σημαντικά ζητήματα. Σε αυτές τις σχέσεις σημαντικό ρόλο είχε η Γιουγκοσλαβία για λόγους που θα εξηγηθούν παρακάτω. Πάντως μέχρι την ρήξη Τίτο-Στάλιν η Γιουγκοσλαβία είχε αναλάβει το κεντρικό ρόλο της αποστολής βοήθειας προς το ΔΣΕ αλλά και τις διασυνδέσεις με τα ανώτατα σοβιετικά στελέχη που διαχειρίζονταν το ελληνικό ζήτημα, όπως ο Ζντάνοφ και άλλοι. Επίσης, σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν η Αλβανία με τη Βουλγαρία. Η γεωγραφική θέση που κατέχουν μέχρι και σήμερα (συνοριακές γραμμές με την Ελλάδα) βοηθούσε στο να περνάει από τα εδάφη τους το μεγαλύτερο μέρος υλικής βοήθειας που κατέφθανε φια τους αντάρτες του ΚΚΕ. Ειδικότερα, ο Δημητρώφ ως ηγέτης του ΚΚΒ και με την πρόσφατη, πολύχρονη παρουσία του στην Σοβιετική Ένωση, αποτέλεσε ακόμα έναν σημαντικό συνδετικό κρίκο που χρειαζόνταν το ΚΚΕ για την διαμεσολάβηση με τους Σοβιετικούς. Η Αλβανία αν και βοηθούσε τον ΔΣΕ μετά τη ρήξη Τίτο-Στάλιν ανέλαβε περισσότερες πρωτοβουλίες και ανέπτυξε στενότερες σχέσεις με το ΚΚΕ.

2.1: Η πατρωνία της Σοβιετικής Ένωσης προς το ΚΚΕ

Η στάση της Σοβιετικής Ένωσης έναντι του αγώνα του ΚΚΕ κατά τα δύο πρώτα χρόνια του εμφύλιου πολέμου, θα λέγαμε πως υπήρξε καθοριστική για την εξέλιξη αυτού. Μια στάση ωστόσο που πέρασε από διάφορα στάδια μέχρι την ολοκληρωτική εμπλοκή των Σοβιετικών στον ελληνικό εμφύλιο. Οι σχέσεις που αναπτύχθηκαν ανάμεσα στο ΚΚΕ και ΚΚΣΕ επηρέασαν αισθητά την εξέλιξη του εμφύλιου πολέμου. Καθώς, οι παρεμβάσεις του Στάλιν και άλλων ηγετικών στελεχών του ΚΚΣΕ, όπως ο Ζντάνοφ ο οποίος ασχολήθηκε ιδιαίτερα με το ελληνικό ζήτημα,

γινόντουσαν αισθητές στην πορεία που ακολουθούσε το ΚΚΕ και πολύ περισσότερο ο ΔΣΕ.

Πριν την έναρξη του εμφυλίου πολέμου ολόκληρο το ΚΚΕ προετοιμαζόταν για το ενδεχόμενο ενός ένοπλου αγώνα. Όπως φαίνεται και από ένα έγγραφο με παραλήπτη τον Μπαράνοφ(Στέλεχος του Τμήματος Διεθνών Σχέσεων του ΚΚΣΕ) όπου ο Μήτσος Παρτσαλίδης, τότε γενικός γραμματέας του ΕΑΜ¹⁶, μετά την απελευθέρωση και κατά το διάστημα που αναφερόμαστε το ΕΑΜ μετατράπηκε σε έναν συνασπισμό κομμάτων που συμφωνούσε με το πρόγραμμα του ΚΚΕ. Ζητούσε από την Σοβιετική Ένωση τυπογραφικό υλικό για να μπορούν να εκδίδουν την εφημερίδα «Ριζοσπάστης», σημαντικό όργανο του ΚΚΕ για την δράση του κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα. Ακόμα, ένα πολύ σημαντικό σημείο του εγγράφου αναφερόταν στη δημιουργία γραφείων τύπου κυρίως στις χώρες του Ανατολικού μπλοκ με στόχο τη προβολή του αγώνα του που εξελίσσεται και της προσπάθειας να εγκαθιδρύσουν δημοκρατικό καθεστώς¹⁷. Με αυτό το παράδειγμα γίνεται κατανοητή η προσπάθεια της ηγεσίας του ΚΚΕ στο να προσπαθήσει να προσεγγίσει την Σοβιετική Ένωση με σκοπό να εγγυηθεί κάποια σημαντική ενίσχυση.

Από την μεριά της η Σοβιετική Ένωση σύμφωνα πάντα και με τις διεθνείς εξελίξεις δεν επιθυμούσε την εμπλοκή της σε έναν ενδεχόμενο εμφύλιο πόλεμο. Αυτό που σίγουρα ήθελε όμως ήταν να αναπτυχθούν φιλικές προς αυτήν κυβερνήσεις στα Βαλκάνια. Κάθε απόφαση του Στάλιν για στήριξη και έμπρακτη βοήθεια προς το ΚΚΕ συσχετίζεται και με τις αλλαγές της διεθνούς πολιτικής κατάστασης, καθώς μην ξεχνάμε ότι η κατάσταση ανάμεσα στα δύο μετέπειτα στρατόπεδα του Ψυχρού πολέμου είναι έκρυθμη, η καχυποψία ανάμεσα στο δυτικό και ανατολικό μπλοκ αυξάνεται και ένα σιδηρούν παραπέτασμα απλώνεται στην Ευρώπη, όπως είχε πει και ο Τσώρσιλ τον Μάρτιο του 1946.

Η τυπική έναρξη του Εμφυλίου Πολέμου βρήκε το Νίκο Ζαχαριάδη, γενικό γραμματέα το ΚΚΕ, μαζί με τα ανώτατα στελέχη του ΚΚΕ σε μια φάση που αναζητούσαν την πολιτική και υλική βοήθεια από τα αδελφά κομμουνιστικά κράτη. Ωστόσο, όσον αφορά την έναρξη του εμφυλίου αυτή καθαυτή, από αρκετά ανώτατα στελέχη του ΚΚΕ διατυπώθηκε αργότερα η θέση πως η απόφαση για την

¹⁶ Παπαδάτος, *Άκρως απόρρητο*, σ. 216.

¹⁷ Στο ίδιο, σ. 216-217.

έναρξη του ένοπλου αγώνα ήταν κυρίως απόφαση του Ζαχαριάδη. Δεν θα πρέπει όμως να πιστέψουμε πως υπήρξε μόνο απόφαση του Ζαχαριάδη και πως κανένα άλλο στέλεχος δεν συμμεριζόταν τις σκέψεις του. Ήξερε όμως ολόκληρη η ηγεσία του ΚΚΕ πως για την έναρξη και κορύφωση του αγώνα ήθελε την στήριξη όλου του κομμουνιστικού μπλοκ. Η συνάντησή του με τον Τίτο τον Μάρτιο του 1946 και αργότερα τον Ιούνιο του ίδιου έτους η μυστική πρώτη συνάντησή με τον Στάλιν στην Κριμαία αυτό τον στόχο είχαν¹⁸. Δεν ήθελε σε καμία περίπτωση να υποπέσει στο σφάλμα των Δεκεμβριανών. Οι πρώτες απαντήσεις που παίρνει ο Ζαχαριάδης για την κατεύθυνση του αγώνα, συνυπολογίζοντας τις ενέργειες των επόμενων μηνών, χαρακτηρίζονται θετικές. Ο Στάλιν όμως προτιμούσε περισσότερο την συνέχιση της πολιτικής πάλης. Στο μεταξύ στα τέλη Απριλίου 1946 ο Ζαχαριάδης ενημερώνει με ένα υπόμνημα τους Σοβιετικούς μέσω του Δημητρώφ (Πρωθυπουργού της Βουλγαρίας και ηγέτη του ΚΚΒ) για την κατάσταση στην Ελλάδα και ζητάει βοήθεια για να αντιμετωπίσει τόσο της κυβερνητικές/φιλομοναρχικές δυνάμεις όσο και τις αγγλικές. Η βοήθεια αφορά μεταξύ άλλων πολεμικό υλικό καθώς και την δημιουργία στρατοπέδων εκπαίδευσης του ΚΚΕ στη Γιουγκοσλαβία, την Αλβανία και τη Βουλγαρία (ακόμα δεν είχε ιδρυθεί ο ΔΣΕ)¹⁹. Φαίνεται μέσω αυτού του αιτήματος πως το ΚΚΕ σκεφτόταν και προετοιμαζόταν για μια ενδεχόμενη ένοπλη εξέγερση. Αυτό το αίτημα δεν μπορεί να γίνει εξ' ολοκλήρου αποδεκτό καθώς οι Σοβιετικοί δεν επιθυμούν ακόμα τη γενίκευση του αγώνα. Ιδιαίτερα ο Στάλιν προτιμούσε σε αυτό το χρονικό σημείο τη συνέχιση της πολιτικής οδού, σε συνδυασμό με μια ταυτόχρονη διατήρηση των ένοπλων σωμάτων. Σημειώνεται όμως η πρώτη φάση της υλικής βοήθειας που δέχεται το ΚΚΕ, η οποία ξεκινάει από τον Ιούνιο του 1946 έως την άνοιξη του 1947.

Σε αυτό το διάστημα και μέχρι το φθινόπωρο το ΚΚΕ είχε μια μάλλον περιορισμένη δύναμη ανταρτών περίπου 4000 με 5000, για αυτό περιοριζόταν σε επιθέσεις σε σταθμούς χωροφυλακής, στρατού και παρακρατικών δεξιών ομάδων που ήταν σοβαρός εχθρός για τους αντάρτες. Φαίνεται δηλαδή ότι ο αγώνας του ΚΚΕ σιγά-σιγά οργανώνεται και υπάρχει μια σημαντική δράση των αντάρτικων ομάδων και εμφανίζονται τα πρώτα περιφερειακά αρχηγεία. Μια σημαντική έκθεση που

¹⁸ Φίλιππος Ηλιού, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος: Η εμπλοκή του ΚΚΕ*, Γ' Έκδοση, Αθήνα, Θεμέλιο, 2010, σ. 23.

¹⁹ Παπαδάτος, *Ακρώς απόρρητο*, σ. 224.

συνέταξε μάλλον ο Γιάννης Ιωαννίδης, ο οποίος βρισκόταν στο Βελιγράδι²⁰, όπως και ο Πέτρος Ρούσος(πρόκειται για ηγετικά στελέχη του ΚΚΕ), δόθηκε στον Δημητρώφ στις 12 Σεπτεμβρίου για να την μεταβίβαση στους Σοβιετικούς²¹. Η έκθεση αναφερόταν στην κατάσταση στην Ελλάδα. Ακόμα, αναδείκνυε σε μεγάλο βαθμό τη δράση των ανταρτών και του ΚΚΕ μέχρι τον Αύγουστο του 1946. Επίσης, μιλούσε για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν και την βοήθεια που θα χρειαστούν για τη συνέχιση του αγώνα. Σημαντικό σημείο στην αναφορά του είναι η επιθυμία να αυξηθεί ο αριθμός των ανταρτών σε 20.000 για να μπορέσει να ανταπεξέλθει στον αγώνα εναντίον των κυβερνητικών δυνάμεων. Ζητούνται όπλα, πυρομαχικά, τρόφιμα αλλά και οικονομική βοήθεια για να μπορέσει να συντηρήσει αυτόν το όγκο ανταρτών²². Ο Στάλιν φαίνεται όμως πως χειριζόταν το ελληνικό ζήτημα με προσεκτικό τρόπο σε συνδυασμό μη θέλοντας να προκαλέσει του Δυτικούς. Δεν μπορούσε σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα να βρεθεί αντιμετώπος με τη Βρετανία. Ήταν φανερό πως ο Στάλιν προτιμούσε να διαφυλάξει την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί στα Βαλκάνια μετά τον πόλεμο, για αυτό και δεν υπήρξε τουλάχιστον μέχρι το επόμενο έτος καμία επισημότητα για τη βοήθεια που παρείχε. Σε αυτό το σημείο φαίνεται πως οι Έλληνες κομμουνιστές αγνοούσαν τη συμφωνία των ποσοστών. Μια ακόμα σημαντική αιτία η οποία κρατούσε πίσω τη Μόσχα. Οι Σοβιετικοί όμως πήραν την απόφαση για περαιτέρω ενίσχυση των ανταρτών. Αυτή η βοήθεια έπρεπε να παραμείνει μυστική και να περάσει όσον το δυνατό απαρατήρητη. Επίσης, ο απεσταλμένος των Σοβιετικών Μπαράνοφ μεταφέρει τις εντολές του Στάλιν προς το Τίτο. Σε αυτό το στάδιο η Γιουγκοσλαβία θα αποτελέσει το κέντρο της βοήθειας για το ΚΚΕ. Διαβεβαιώνεται από τον Τίτο πως η χώρα του μπορεί και θέλει να βοηθήσει²³. Έτσι, το ΚΚΕ και ο Ζαχαριάδης μπορούν να στηριχτούν στη βοήθεια των αδελφών κομμουνιστικών κομμάτων για τον ένοπλο αγώνα τους. Αυτό ήταν και το κατ' εξακολούθηση λάθος του ΚΚΕ, ότι στηρίζονταν δηλαδή αποκλειστικά στην εξωτερική κομμουνιστική βοήθεια, χωρίς να μπορεί το ίδιο να ανταπεξέλθει μόνο του στις δικές του προσδοκίες.

Η απάντηση των Σοβιετικών στην έκθεση δόθηκε καθυστερημένα στις 11 Νοεμβρίου μέσου του Δημητρώφ. Η Μόσχα εκτιμούσε πως λόγω της επικρατούσας

²⁰ Φοίβος Οικονομίδης, *Η διεθνής συγκυρία και το ΚΚΕ 1939-1954: Ιστορική μελέτη με αρχειακά ντοκουμέντα*, Αθήνα, ΚΨΜ, 2020, σ. 164.

²¹ Ηλιού, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος πόλεμος*, σ. 36.

²² Στο ίδιο, σ. 45-48.

²³ Παπαδάτος, *Ακρώς απόρρητο*, σ. 90.

διεθνής κατάστασης και της έλευσης του χειμώνα, ο αγώνας δεν θα έπρεπε να πάρει μεγαλύτερη έκταση²⁴. Πίστευαν πως το ΚΚΕ έπρεπε να επικεντρωθεί στη μαζική πολιτική πάλη με την παράλληλη συνέχιση της μικρής κλίμακας αντάρτικων επιθέσεων²⁵. Άρα, το ΚΚΕ συνεχίζει να ακολουθεί διπλό δρόμο, την πολιτική και νόμιμη δράση και τη συνέχιση των αντάρτικων επιθέσεων σε μικρή κλίμακα. Η βοήθεια προς το ΚΚΕ συσχετιζόταν με την παραπάνω απάντηση και κυμαινόταν σε μέτρια επίπεδα. Πολλές εκθέσεις προς το ΚΚΣΕ φεύγουν από ανώτατα στελέχη του ΚΚΕ με σκοπό να πληροφορήσουν την πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα και την δράση του ΔΣΕ που πλέον από της 28 Οκτωβρίου όλες οι αντάρτικες ομάδες πέρασαν κάτω από ενιαία στρατιωτική διοίκηση υπό τον Μάρκο Βαφειάδη. Βέβαια, σταθερή άποψη του Στάλιν είναι να μην δημιουργήσουν μεγάλο θόρυβο γύρω από την βοήθεια του κομμουνιστικού μπλοκ.

Τώρα αν μπορούσαμε να αξιολογήσουμε την αρωγή της Σοβιετικής Ένωσης, αυτή θα χωριζόταν σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος θα αναδείκνυε τον καθοδηγητικό ρόλο που κατείχε σε όλη την διάρκεια του εμφυλίου. Το ΚΚΕ πριν πάρει οποιαδήποτε απόφαση ενημέρωνε σχετικά του Σοβιετικούς. Αυτός ο καθοδηγητικός ρόλος θα αρχίσει να γίνεται εντονότερος με την ανοικτή εμπλοκή της στον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο. Από την άλλη πλευρά βέβαια υπάρχει και το κομμάτι της υλικής βοήθειας προς το ΚΚΕ, βοήθεια που αποτελείτε από περίστροφα, σφαίρες έως φορτηγά, βάρκες και χρηματική υποστήριξη²⁶. Επιπροσθέτως η βοήθεια αυτή ποτέ δεν έφευγε απευθείας από την Σοβιετική Ένωση προς την Ελλάδα, περνούσε από μία και δύο χώρες του ανατολικού μπλοκ για να μην κινήσει τις υποψίες της Δύσης. Σχετικά με τον οπλισμός ήταν είτε γερμανικός, είτε άλλη προέλευσης για ευνόητους λόγους.

Το πρώτο εξάμηνο του 1947 βλέπουμε σύμφωνα με τις εκκλήσεις του Ζαχαριάδη και Ιωαννίδη μια κινητικότητα όσον αφορά τη χρηματική βοήθεια προς τον αγώνα του ΚΚΕ. Πλέον, με τον αριθμό των ανταρτών και τις ανάγκες να αυξάνονται, γίνεται σαφές για πιο λόγο χρειάζονταν σημαντική χρηματική βοήθεια. Ακόμα, ο Ζαχαριάδης με την έξοδο του στην Γιουγκοσλαβία (θα αναλυθεί στο επόμενο υποκεφάλαιο) προσπαθεί να συναντήσει τον Στάλιν, όπως και γίνεται στα

²⁴ Ηλιού, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος πόλεμος*, σ. 52

²⁵ Geoffrey Swain, «The cominform: Tito's International?», *The Historical Journal*, τ.35,3(September 1992), σ. 641-663.

²⁶ Οικονομίδης, *Η διεθνής συγκυρία*, Σ. 182.

μέσα Μαΐου 1947. Πρόκειται για τη δεύτερη μεταξύ τους συνάντηση. Τα τεκμήρια που υπάρχουν για αυτήν τη συνάντηση είναι δύο γράμματα του Ζαχαριάδη προς τον Μολότοφ και Στάλιν και ένα υπόμνημα που αναφέρει την κατάσταση στην Ελλάδα. Το σημαντικότερο που συζητήθηκε, αν συλλογιστούμε την πορεία της πολιτικής του ΚΚΕ του επόμενου μήνες, είναι πως πλέον ο Στάλιν θα στήριζε τη νέα πιο επιθετική πολιτική του ΚΕΕ. Πλέον, το ΚΚΕ θα εγκαταλείψει οποιαδήποτε ειρηνική επίλυση του προβλήματος και θα εντείνει τις αντάρτικες επιθέσεις.

Κεντρικός στόχος της νέας αυτής πολιτικής υπήρξε, η δημιουργία μιας ελεύθερης περιοχής στην Βόρεια Ελλάδα με κέντρο της Θεσσαλονίκη και αύξηση του αριθμού των ανταρτών σε 40.000. Αργότερα αυτή η πολιτική ονομάστηκε σχέδιο «Λίμνες». Σε συνδυασμό με την πλέον επικείμενη ανοικτή εμπλοκή των ΗΠΑ στα ελληνικά πράγματα με το δόγμα Τρούμαν, θα έδινε μια νέα μορφή στον εμφύλιο. Επιπροσθέτως το δόγμα Τρούμαν θα εξασφάλιζε μια σανίδα σωτηρίας από την κομμουνιστική λαίλαπα τόσο για την Ελλάδα όσο και την Τουρκία, ενώ εκτός από την οικονομική βοήθεια διαφαινόταν και η πολιτική και στρατιωτική εμπλοκή των ΗΠΑ στην Ελλάδα²⁷. Σε συνδυασμό με την αποπομπή των ΚΚ από τις κυβερνήσεις της Ιταλίας και Γαλλίας, ο Στάλιν συμφωνούσε απόλυτα με τη νέα τακτική του ΚΚΕ και επαινούσε την δουλειά που γινόταν για το ελληνικό ζήτημα²⁸. Τέλος, η νέα αυτή κατεύθυνση γεννούσε νέες ανάγκες στο ΔΣΕ που έπρεπε να καλυφθούν. Η κομμουνιστική βοήθεια που έφτασε στο δεύτερο μισό του 1947 δείχνει και τις προθέσεις τόσο των σοβιετικών όσο και των βαλκάνιων φίλων. Μια σημαντική βοήθεια που έρχονταν όμως με αργούς ρυθμούς.

Επίσημα η νέα κατεύθυνση παρουσιάστηκε για πρώτη φορά στο συνέδριο του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Πιο συγκεκριμένα ο Μιλτιάδης Πορφυρογένης ως αντιπρόσωπος του ΚΚΕ στις 27 Ιουνίου²⁹ ανακοίνωσε με κάθε επισημότητα τη νέα κατεύθυνση που παίρνει ο αγώνας και τα σχέδια της ηγεσίας του ΚΚΕ. Καθ' όλη τη διάρκεια του 1947 υπήρχαν επαφές από το ΚΚΕ και ΕΑΜ με την κυβέρνηση Μάξιμου(αλλά και με τον Θεμιστοκλή Σοφούλη, αρχικά επικεφαλής της κεντρώας αντιπολίτευσης και έπειτα πρωθυπουργό σε ευρύ κυβερνητικό συνασπισμό των αστικών κομμάτων) για συμβιβασμό των δύο πλευρών. Οι επαφές αυτές είχαν στόχο

²⁷ Amikam Nachmani, «Civil War and Foreign Intervention in Greece: 1946-49», *Journal of Contemporary History*, τ. 25 (October 1990), σ. 499.

²⁸ Swain, «The Cominform: Tito's International?», σ. 655

²⁹ Ηλιού, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος πόλεμος*, σ. 118.

να βρεθεί μια λύση ανάμεσα στα αστικά κόμματα και το ΚΚΕ. Ένα σχετικό σχέδιο από πλευράς του ΚΚΕ έκανε λόγο για μια ενδεχόμενη κυβέρνηση κέντρου με επικεφαλής τον Σοφούλη, που θα μπορούσε να συνομιλήσει μαζί του με στόχο την ειρήνη. Η εμπλοκή των Αμερικανών όμως στα ελληνικά θέματα ήταν τόσο βαθιά που φαινόταν αδύνατο να επιτρέψουν κάποια συμβιβαστική λύση. Αυτό, μαζί με τις επίσημες εξαγγελίες των θέσεων του ΚΚΕ στο Στρασβούργο, αποτέλεσαν δύο σημαντικά ζητήματα που δεν άφησαν πολλά περιθώρια συζήτησης ανάμεσα στις δύο πλευρές. Η δεύτερη και πιο σημαντική αναφορά στον αγώνα των Ελλήνων κομμουνιστών διαδραματίστηκε κατά την διάρκεια της ίδρυσης της Κομινφόρμ στη Σκλάβσκα Πορέμπα στις 22-27 Σεπτεμβρίου³⁰. Μπορεί το ελληνικό κομμουνιστικό κόμμα να μην βρισκόταν στην ιδρυτική συνάντηση για να μην προκληθούν πρόσθετες αναταράξεις, αλλά το ελληνικό ζήτημα και ο αγώνας του ΚΚΕ αποτέλεσαν αντικείμενο εκτενούς διαβούλευσης. Ακόμα όμως και αυτή η ανάδειξη δεν σήμαινε μια επίσημη πολιτική ή διπλωματική υποστήριξη του αγώνα του. Σε αυτό το χρονικό σημείο, γίνεται αντιληπτό ότι με βεβαιότητα μπορούμε να χαρακτηρίσουμε τον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο ως την πρώτη θερμή σύγκρουση των δύο στρατοπέδων του Ψυχρού πολέμου.

Πλέον τον Οκτώβριο του 1947 με την απόφαση της 3^{ης} ολομέλειας του πολιτικού γραφείου της ΚΕ του ΚΚΕ, που αποφασίζει να βάλει μπροστά το σχέδιο «Λίμνες» (θα αναλυθεί παρακάτω) επισημοποιούνται όλα τα σχέδια του ΚΚΕ. Ο Ζαχαριάδης σε γράμμα του προς τον Ζντάνοφ που μαζί με τον Μολότοφ χειρίζονται τα θέματα που αφορούν το ελληνικό ζήτημα, γράφει για τις αποφάσεις που έχουν παρθεί. Αρχικά αναφέρεται στη βοήθεια που χρειάζεται για να εκπληρωθούν οι νέοι στόχοι. Σημαντικό σημείο που αφορά την ελληνική πλευρά είναι η απουσία επίσημης πολιτικής θέσης για τον αγώνα του ΚΚΕ. Αυτή η επιθυμία αναγνώρισης θα γίνει ακόμα πιο έντονη με την συγκρότηση της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης στις 23 Δεκεμβρίου 1947. Ο Ζαχαριάδης αναζητούσε αγωνιωδώς την βοήθεια των συμμάχων του πριν τον χειμώνα, ώστε να μπορέσει να καταλάβει κάποια πόλη. Μια τέτοια ενέργεια θα είχε ως στόχο να προσδώσει στην ΠΔΚ την κρατική οντότητα που αναζητούσε. Ως πρώτη απόπειρα του ΔΣΕ να καταλάβει μια πόλη πραγματοποιείται με την μάχη της Κόνιτσας στις 24 Δεκεμβρίου 1947. Έλαβε μέρος στην Κόνιτσα αλλά και στην ευρύτερη περιοχή των ορεινών όγκων της Κόνιτσας. Η μάχη έληξε

³⁰ Swain, «The Cominform: Tito's International?», σ. 657.

στις αρχές του νέου έτους με νίκη του Εθνικού Στρατού. Επίσης φαίνεται έντονα πλέον πως ο ΔΣΕ βρισκόταν πλήρως εξαρτημένος από την εξωτερική κομμουνιστική βοήθεια ως προς την επίτευξη των στόχων του. Αυτή η βοήθεια κατέφτανε αργά και διάσπαρτα, όχι γρήγορα ώστε να καλύψει το σύνολο των αυξανόμενων αναγκών των ανταρτών.

2.2: Η Γιουγκοσλαβία στο κέντρο της κομμουνιστικής διεθνιστικής αλληλεγγύης

Η Γιουγκοσλαβία υπό τον στρατάρχη Τίτο και με το κομμουνιστικό κόμμα κατείχε προεξέχοντα ρόλο στην παροχή βοήθεια προς το ΚΚΕ σε σχέση με τα άλλα δύο γειτονικά κράτη. Η υποστήριξη προς τους Έλληνες αντάρτες κάλυπτε πολλές πλευρές. Οι σχέσεις ΚΚΕ και ΚΚΓ αναθερμάνθηκαν από όταν ο Ζαχαριάδης ανέλαβε τα καθήκοντα του ως γενικός γραμματέας. Οι τριβές του ΕΛΑΣ με το ΣΝΟΦ ανήκαν πλέον στο παρελθόν. Η συνάντηση που πραγματοποίησε ο Ζαχαριάδης με τον Τίτο τον Απρίλιο του 1946 στο πλαίσιο αναζήτησης στήριξης του αγώνα που ξεκινούσε το ΚΚΕ, χαρακτηρίζεται από τις πρώτες προσεγγίσεις φιλίας και συνεργασίας των δύο κομμάτων. Βέβαια, πολλά προβλήματα αντιμετώπιζε ο Γιουγκοσλάβος ηγέτης με την κυβέρνηση των Αθηνών κυρίως για το μέλλον της Μακεδονίας και των γενικότερων διεκδικήσεων εκατέρωθεν. Πάντως το Μακεδονικό είναι ένα θέμα που μελλοντικά θα αποτελέσει κώλυμα στις σχέσεις των δύο κομμουνιστικών κομμάτων αλλά και οι ενέργειες του ΝΟΦ πάνω σε αυτό το ζήτημα. Ο πολιτικός που ασχολήθηκε από την πλευρά της Γιουγκοσλαβίας περισσότερο με τα ζητήματα του ΚΚΕ, ήταν ο Ράνκοβιτς το νούμερο τρία στην ιεραρχία του ΚΚΓ και ακόμα ένας διαμεσολαβητής του αγώνα των Ελλήνων ανταρτών στη διεθνή κομμουνιστική σκηνή.

Η άφιξη στην Γιουγκοσλαβία του Γιάννη Ιωαννίδη και Πέτρου Ρούσου στα τέλη Αυγούστου 1946³¹, σηματοδοτεί την επιθυμία του ΚΚΕ να γνωστοποιήσει τον αγώνα του στο εξωτερικό. Αμέσως μετά την άφιξη του ο Ιωαννίδης συντάσσει μια έκθεση που εξηγεί τους λόγους του ταξιδιού. Πιο σημαντικός από αυτούς ήταν η δημιουργία μια επιτροπής του ΚΚΕ με στόχο να αναδείξει τον αγώνα των ανταρτών στα αδελφά κομμουνιστικά κράτη και να αναζητήσει την βοήθεια που χρειαζόταν

³¹ Βασίλης Κόντης και Σπυρίδων Σφέτας, *Εμφύλιος Πόλεμος: Έγγραφα από τα Γιουγκοσλαβικά και Βουλγαρικά αρχεία*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2006, σ. 49.

αυτός ο αγώνας³². Αδιαμφισβήτητα, ο Τίτο αποτελούσε το νούμερο δύο του ευρωπαϊκού κομμουνιστικού μπλοκ, καθώς έχαιρε μεγάλης εκτίμησης κυρίως λόγω του παρτιζάνικου αγώνα στην διάρκεια τη γερμανικής κατοχής. Για αυτό τον λόγο ο Στάλιν ανάθεσε στο ΚΚΓ το σημαντικότερο βάρος του συντονισμού της βοήθειας προ το ΚΚΕ και για αυτό ο Ζαχαριάδης επέλεξε να αποκτήσει στενές σχέσεις με τους Γιουγκοσλάβους. Σύμφωνα με τις εκκλήσεις για βοήθεια που είδαμε παραπάνω (βλ. σελ. 12), ο μεγαλύτερος όγκος της υλικής βοήθειας που κατέφτασε στον επίσημο πλέον ΔΣΕ από τον Οκτώβριο του 1946 περνούσε από τα εδάφη της Γιουγκοσλαβίας. Ακόμα, στο Βελιγράδι λειτουργούσε ο ραδιοφωνικός σταθμός της «Ελεύθερης Ελλάδος»³³ και γενικότερα οι Γιουγκοσλάβοι κομμουνιστές παρείχαν οικονομική βοήθεια για τα ταξίδια, διαμονή και επαφές με το εξωτερικό στους Έλληνες ομοϊδεάτες τους. Ένα ραδιοτηλεγράφημα από τον Ιωαννίδη προς τον Τίτο στις αρχές του 1947 δείχνει ξεκάθαρα την απλόχερη στρατιωτική και ιατροφαρμακευτική βοήθεια που έδινε απλόχερα η Γιουγκοσλαβία προς τον ΔΣΕ³⁴. Εδώ σημαντικό είναι να υπογραμμιστεί πως, αφού οι Σοβιετικοί δεν επιθυμούν ακόμα της εξάπλωση του αντάρτικου στην Ελλάδα, η βοήθεια που καταφτάνει δεν ανταποκρίνεται στο 100% σε αυτή που ζητάει ο ΔΣΕ και χαρακτηρίζεται από διάφορες καθυστερήσεις.

Η συνεργασία του ΚΚΕ με το ΚΚΓ συνεχίστηκε σε όλη τη διάρκεια του 1947. Από την άνοιξη που εκτυλίσσεται ακόμα ένα κύμα διώξεων ενάντια σε στελέχη του ΕΑΜ και ΚΚΕ με αποκορύφωμα δολοφονία Ζεβγού στην Θεσσαλονίκη. Αυτή η εξέλιξη είχε ως αποτέλεσμα να κριθεί αναγκαίο να εγκαταλείψει τη χώρα ο Ζαχαριάδης. Με ένα συντονισμένο σχέδιο καταφέρνει στις 6 Απριλίου 1947 να περάσει στη Γιουγκοσλαβία³⁵. Πλέον στο Βελιγράδι λειτουργεί το τελευταίο διάστημα ένα εξωτερικό κέντρο διαχείρισης του δημοκρατικού αγώνα αποτελούμενο από τα ανώτατα στελέχη του ΚΚΕ. Η κορύφωση αυτής της παρουσίας γίνεται ορατή με την πραγματοποίηση της 3^{ης} Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ που συνήλθε στο Βελιγράδι στις 11-12 Σεπτεμβρίου³⁶. Σε αυτήν την Ολομέλεια μεταξύ άλλων ανακοινώθηκε το στρατηγικό σχέδιο «Λίμνες». Στόχος του σχεδίου ήταν να δημιουργηθεί ελεύθερο έδαφος στην Βόρεια Ελλάδα με κέντρο την Θεσσαλονίκη, να εγκαθιδρυθεί Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση και να αναπτυχθεί η δύναμη του

³² Κόντης και Σφέτας, *Εμφύλιος Πόλεμος*, σ. 50.

³³ Μαραντζίδης και Τσίβος, *Ο ελληνικός εμφύλιος*, σ. 85.

³⁴ Κόντης και Σφέτας, *Εμφύλιος Πόλεμος*, σ. 59.

³⁵ Ηλιού, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος πόλεμος*, σ. 70.

³⁶ Stavrakis, *Moscow and Greek*, σ. 160.

ΔΣΕ σε 50.000 με 60.000 πολεμιστές για να πραγματοποιηθούν τα παραπάνω σχέδια. Επίσης, στόχευαν στο να αυξήσουν την κινητικότητα των ομάδων του ΔΣΕ(σαμποτάζ και δολιοφθορές) στα μεγάλα αστικά κέντρα που σαφώς οι δραστηριότητες πραγματοποιούνταν σε μικρότερη κλίμακα σε σχέση με τις ομάδες τις υπαίθρου³⁷. Το σχέδιο «Λίμνες» συζητιόταν εντός του κόμματος πριν ακόμα τιτλοφορηθεί από τις αρχές του χρόνου. Ακόμα, υπήρξε γενική στάση του Ζαχαριάδη κατά την έξοδο του και στις συναντήσεις που πραγματοποίησε με τον Τίτο και τον Στάλιν αλλά και στην ομιλία του Πορφυρογένη στο συνέδριο του ΓΚΚ. Εντωμεταξύ, τον Αύγουστο του 1947 στο Μπλεντ της Σλοβενίας συμφωνείται η Βουλγαρία, η Γιουγκοσλαβία και η Αλβανία να διατηρούν εφεξής κοινή στάση ως προς την αποστολή βοήθειας προς τον ΔΣΕ³⁸. Εκεί αποφασίστηκε μια σειρά από ενέργειες όπως η αμέριστη υποστήριξη προς τον ΔΣΕ, η δημιουργία περισσότερων στρατοπέδων εκπαίδευσης και νοσοκομείων για τους αντάρτες και μια σειρά εκκλήσεων προς την Ρουμανία και την Ουγγαρία για να δραστηριοποιηθούν εντονότερα.

Ο Ζαχαριάδης με γράμμα του προς το ΚΚΓ, λίγο πριν την ίδρυση της ΠΔΚ, θα ξεκινήσει την προσπάθεια της διεθνούς αναγνώρισης της ΠΔΚ. Επιθυμεί την κρατική αναγνώριση αυτής της κυβέρνησης από τις ανατολικές χώρες, έτσι ώστε να μπορέσει να αποκτήσει διεθνές κύρος ο αγώνας του και να νομιμοποιηθεί η προσπάθεια επέκτασης αυτής της κυβέρνησης, με απώτερο σκοπό την εγκαθίδρυση Λαϊκής Δημοκρατίας. Αυτή η αναγνώριση δεν πραγματοποιήθηκε για δύο κύριους λόγους. Αρχικά από την πλευρά των βαλκάνιων κομμουνιστών δεν μπορούσε να συμβεί γιατί ενδεχομένως θα προκαλούσε έκρηξη στα Βαλκάνια, καθώς με αυτό τον τρόπο θα υπονόμευαν την ανεξαρτησία της Ελλάδας. Ο δεύτερος και κυριότερος λόγος αφορούσε πως αυτή η ΠΔΚ δεν κατείχε καμία πόλη ή κωμόπολη που να δύναται να χρησιμοποιήσει σαν έδρα, έτσι ώστε να μπορέσει να αναγνωριστεί σε διεθνές επίπεδο.

Σε αυτό το διάστημα που μελετάμε υπάρχουν δύο πολύ σημαντικά ζητήματα που αφορούν τις σχέσεις του ΚΚΕ με το ΚΚΓ. Πρωτίστως οι σχέσεις του ΚΚΕ με το Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΝΟΦ), αποτελεί ένα θέμα συζήτησης ανάμεσα στο ΚΚΕ και ΚΚΓ. Το ΝΟΦ ως συνέχεια του ΣΝΟΦ με την ίδρυση του στις 23 Απριλίου 1945 όρισε τις πολιτικές θέσεις του. Υποστήριζαν μεταξύ άλλων την αυτοδιάθεση

³⁷ Stavrakis, *Moscow and Greek*, σ. 161.

³⁸ Μαραντζίδης και Τσίβος, *Ο ελληνικός εμφύλιος*, σ. 89.

των Σλαβομακεδόνων, την αναγνώριση της «μακεδονικής εθνικής ταυτότητας» και την επαναφορά του «μακεδονικού εθνικού ζητήματος» στον ελληνικό πολιτικό βίο³⁹. Στην ουσία στόχευαν στην ένωση της ελληνικής Μακεδονίας με την Γιουγκοσλαβική. Από την πλευρά του το ΚΚΕ αναγνώρισε την ύπαρξη «μακεδονικής»(δηλαδή σλαβομακεδονικής) μειονότητας στην ελληνική Μακεδονία, αλλά δεν μπορούσε να αναγνωρίσει το δικαίωμα αυτών στην αυτοδιάθεση γιατί θα προκαλούσε δυσαρέσκεια ακόμα και στους υποστηρικτές του⁴⁰. Αυτή η στάση του Ζαχαριάδη θα αλλάξει άρδην με την αρχή του εμφυλίου πολέμου. Τότε, θα υποστηρίξει την αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών, την ισοτιμία και τον σεβασμό των δικαιωμάτων της «μακεδονικής» μειονότητας⁴¹. Επιπλέον, το ΚΚΕ θα έπρεπε να εξομαλύνει τις σχέσεις του με το ΝΟΦ, ως αντάλλαγμα για τη βοήθεια που θα έπαιρνε από την Γιουγκοσλαβία. Στη διάρκεια του 1946 πληθαίνουν οι επαφές ανάμεσα στο ΝΟΦ και το ΚΚΕ για περεταίρω συνεργασία. Σημείο καμπής υπήρξε η συμφωνία που υπογράφηκε στις 14 Οκτωβρίου 1946 από τον Ιωαννίδη εκπρόσωπο του ΚΚΕ και τον Καραγιάνοφ εκπρόσωπο το ΚΚΓ⁴². Κύριο σημείο της συμφωνίας αφορούσε τη διάλυση των ανεξάρτητων σλαβομακεδονικών ομάδων εντός του αντάρτικου που προωθούσε μέχρι πρότινος το ΝΟΦ. Πλέον αυτές θα εντάσσονταν στις τοπικές οργανώσεις του ΚΚΕ/ΔΣΕ στη Μακεδονία. Πάντως σε αρκετές περιπτώσεις το ΚΚΕ δεν έδινε σε στελέχη του ΝΟΦ μεγάλο βαθμό εκπροσώπησης σε αυτές τις οργανώσεις, αυτό θα γίνει αργότερα στα τέλη του 1947 αρχές του 1948 με σκοπό να κρατήσει τα μέλη του ΝΟΦ πιστά στον αγώνα. Από μεριάς του το ΚΚΕ δέχτηκε ότι οι Σλαβομακεδόνες αγωνιστές θα κατέχουν την δική τους κεντρική πολιτική ηγεσία, κάτι που σήμαινε de facto αναγνώριση τους ως εθνική μειονότητα⁴³. Επίσης, το ΝΟΦ θα υπαγόταν στο ΚΚΕ και όχι στο ΚΚΜ. Αυτό δείχνει ότι ο Ζαχαριάδης προκειμένου να βρει άνδρες προς στράτευση θα μπορούσε να καταπνίξει τις αλυτρωτικές τάσεις που υπήρχαν εντός του ΝΟΦ. Αυτό γίνεται αντιληπτό από την ανακοίνωση του σχεδίου «Λίμνες» και έπειτα. Πάντως ο Ζαχαριάδης κατάφερε να ελέγχει τη επιρροή των μελών του ΝΟΦ στις τοπικές οργανώσεις του ΔΣΕ/ΚΚΕ στη Μακεδονία.

³⁹ Σπυρίδων Σφέτας, *Όψεις του Μακεδονικού ζητήματος στον 20^ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2010, σ. 215.

⁴⁰ Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, *Τα πρόσωπα του Ιανού: Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις τις παραμονές του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1944-1946*, Αθήνα, Πατάκη, 2004, σ. 146.

⁴¹ Κόντης και Σφέτας, *Εμφύλιος Πόλεμος*, σ. 46.

⁴² Σφέτας, *Όψεις του Μακεδονικού*, σ. 220-221.

⁴³ Andrew Rossos, « Incompatible Allies: Greek Communism and Macedonia Nationalism in the Civil War in Greece, 1943-1949», *The Journal of Modern History*, τ. 69 (March 1997), σ. 42-76.

Ένα ακόμα σημαντικό ζήτημα που αποδεικνύει την συνεργασία και αμέριστη στήριξη του Τίτο προς τον αγώνα του ΚΚΕ, αφορά το στρατόπεδο εκπαίδευσης στο Μπούλκες. Αποτελεί ένα από τα πιο γνωστά κέντρα εκπαίδευσης ανταρτών που έδρευαν στα Βαλκάνια. Σε πρώτη φάση το Μπούλκες, που ήταν ένα χωριό στην περιοχή της Βοϊβοντίνας, λειτούργησε αμέσως μετά από τη συμφωνία της Βάρκιζας ως ένας τόπος αυτοεξορίας των αγωνιστών του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ για να σωθούν από τις διώξεις⁴⁴. Δεν άργησε όμως να πάρει τη μορφή κέντρου εκπαίδευσης κυρίως από τα μέσα του 1947 και εξής. Σκοπός του ήταν να προετοιμάσει όχι μόνο αυτούς που είχαν ήδη φτάσει εκεί από το 1945 αλλά και μεγάλο αριθμό ανταρτών που περνούσαν καταδιωκόμενοι μετά από την έναρξη του εμφυλίου με σκοπό να προετοιμαστούν για τον ένοπλο αγώνα. Πέρασαν από το Μπούλκες κατά την διάρκεια του εμφυλίου πολέμου περίπου 4.000 με 5.000 αγωνιστές και αγωνίστριες. Ζούσαν ακολουθώντας τους κανόνες της γιουγκοσλαβικής διοίκησης, εργάζονταν σε χωράφια και άλλες δουλειές της επαρχίας, ακόμα λειτουργούσαν οργανώσεις της ΕΠΟΝ και Αετόπουλων και οι γυναίκες είχαν τον δικό τους σύλλογο ονόματι «Ένωση Ελληνίδων Μπούλκες»⁴⁵. Δημιουργήθηκε δηλαδή μια ελληνική κοινότητα σε γιουγκοσλαβικό έδαφος. Αυτό όμως που κέντρισε το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης για το τι γινόταν πραγματικά στο Μπούλκες και σε άλλα τέτοια στρατόπεδα, είναι το γεγονός πως εκπαίδευαν τα άτομα που προορίζονταν να γίνουν αξιωματικοί και μαχητές του ΔΣΕ⁴⁶. Τηλεγραφήματα του Ιωαννίδη προς τον Τσερβένκοφ (ανώτατο στέλεχος του ΚΚΒ) και άλλους Βουλγάρους και Αλβανούς αξιωματούχους, αποδείκνυαν πως στο Μπούλκες δεν υπήρχε απλά μια ελληνική κοινότητα καταδιωκόμενων, αλλά γινόταν μια συντονισμένη προσπάθεια ενίσχυσης του ΔΣΕ. Αφού σε αυτά τα τηλεγραφήματα ζητούνταν άδεια διέλευσης από τις γειτονικές χώρες ομάδων ανταρτών προερχόμενων από το Μπούλκες με τελικό προορισμό τα βουνά της Βόρειας Ελλάδας⁴⁷. Άρα, αντιλαμβανόμαστε πως το Μπούλκες και τα αντίστοιχα στρατόπεδα που έδρευαν σε Αλβανία και Βουλγαρία δεν αποτελούσαν απλά κοινότητες κυνηγημένων αγωνιστών, αλλά πρόκειται για κέντρα εκπαίδευσης που στόχευαν στην ποιοτική ενίσχυση του ΔΣΕ. Λόγω της επιδείνωσης και τελικά ρήξης στις σχέσεις μεταξύ ΚΚΕ και ΚΚΓ από τα μέσα του 1948 και εξής, όπως θα

⁴⁴ Milan Ristic, «The Bulkes Experiment: A 'Greek Republic' in Yugoslavia 1945-1949», *Balkan Studies*, τ.46, (2012), σ. 125-143.

⁴⁵ Ριζοσπάστης, 20 Ιανουαρίου 2018.

⁴⁶ Ristic, «The Bulkes Experiment», σ. 132.

⁴⁷ Στο ίδιο, σ.133.

δούμε παρακάτω, η γιουγκοσλαβική πλευρά αποφάσισε να μην στέλνει άλλους αντάρτες στην Ελλάδα. Ήταν μια πρώτη κίνηση που σταδιακά οδήγησε στην γενικότερη απαγόρευση κυκλοφορίας των Ελλήνων κατοίκων στο Μπούλκες. Από το καλοκαίρι του 1949 που άρχισε η σταδιακή διάλυση του στρατοπέδου, υπήρχαν καταγγελίες για διάφορα ζήτημα διαφθοράς από την γιουγκοσλαβική πλευρά και κακού τρόπου αντιμετώπισης των εκεί Ελλήνων από το ΚΚΕ. Το Μπούλκες ωστόσο, όπως έμεινε αποτυπωμένο στην ελληνική ιστορία, υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα στρατόπεδα/κέντρα των Ελλήνων κομμουνιστών κατά την διάρκεια του εμφυλίου στην Ανατολική Ευρώπη.

2.3: Οι δραστήριοι Βούλγαροι των πρώτων χρόνων

Η Βουλγαρία αποτέλεσε ακόμα μια βαλκανική χώρα που βοήθησε έμπρακτα την δράση του ΚΚΕ. Ο Δημητρόφ ως ηγέτης του ΚΚΒ διαδραμάτισε τόσο συμβουλευτικό όσο και διαμεσολαβητικό ρόλο στον αγώνα του ΚΚΕ. Ακόμα ένας παράγοντας που καθιστούσε την Βουλγαρία σημαντική χώρα για τον αγώνα των ανταρτών είναι η γεωγραφική της θέση, αφού καθ' όλη την διάρκεια του εμφυλίου οι Έλληνες αντάρτες είχαν συχνή πρόσβαση στη βουλγαρική επικράτεια. Επιπροσθέτως, το ΚΚΒ παρείχε σταθερή βοήθεια προς τον ΔΣΕ μέχρι αυτή να σταματήσει το 1949. Ως γείτονες πάντως είχαν σημαντικό ρόλο στην μεταφορά του υλικού που κατέφτανε προς τον ΔΣΕ.

Στη μάχη των Αθηνών το ΚΚΕ μέσω του Πέτρου Ρούσου ζήτησε αρωγή από το ΚΚΒ. Ο Μολότοφ φυσικά αρνήθηκε κάτι τέτοιο καθώς η γενική οδηγία της Μόσχας ήταν να μην εμπλακεί καμία κομμουνιστική χώρα σε ένα τέτοιο εσωτερικό ζήτημα⁴⁸. Η Βουλγαρία άρχισε να ενδιαφέρεται περισσότερο γύρω από τη δράση του ΚΚΕ προς τα τέλη του 1945. Πρακτικά αυτό το ενδιαφέρον προς το ΚΚΕ μεταφράζεται με μια σημαντική οικονομική βοήθεια. Ο Ζαχαριάδης την άνοιξη του 1946 επισκέφτηκε την Σόφια και ενημέρωσε τον Δημητρόφ για την γενικότερη κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα μετά τις εκλογές και τις ανάγκες που είχε το ΚΚΕ για τον αγώνα του⁴⁹. Το 1946 η Βουλγαρία θα λάβει και αυτή μέρος στην πρώτη αποστολή προς το ΔΣΕ, με μια μικρή υλική υποστήριξη, σε σύγκριση πάντα με το τι έδινε για παράδειγμα η Γιουγκοσλαβία. Το βασικότερο όμως ήταν πως ο

⁴⁸ Ivo Banac, *The Diary of Georgi Dimitroff: 1933-1949*, New Haven and London, Yale University Press, 2003, σ. 345

⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 402.

Δημητρώφ μετατράπηκε σε διαμεσολαβητή μεταξύ ΚΚΕ και Σοβιετικών και από αυτό είχε να κερδίσει πολλά. Αυτό δείχνουν τουλάχιστον κάποιες επιστολές(βλ. σ. 12,13) με προορισμό ανώτατα στελέχη του ΚΚΣΕ. Το γεγονός που εκμεταλλεύτηκε ο Ζαχαριάδης ήταν ότι ο Δημητρώφ είχε ζήσει πολλά χρόνια στην Σοβιετική Ένωση, είχε αναλάβει επικεφαλής της Κομμουνιστικής Διεθνούς(Κομιντέρν) και είχε αναπτύξει στενούς δεσμούς με τον Στάλιν και άλλους υψηλά ιστάμενους. Έτσι ο Βούλγαρος σύντροφος μπορούσε να φανεί χρήσιμος με αυτόν τον τρόπο. Ένα ραδιοτηλεγράφημα από τον Τσερβένκοφ(γραμματέα της ΚΕ του ΚΚΒ) με παραλήπτη την Μόσχα, αναφέρει την άφιξη του Ιωαννίδη και Ρούσου στην Σόφια με σκοπό να συζητήσουν τα επίκαιρα θέματα γύρω από την εξέλιξη του αγώνα⁵⁰. Σε μια νέα έκθεση(βλ. σ.13) ο Ιωαννίδης αναφερόμενος όχι μόνο στους Σοβιετικούς αλλά και στον Δημητρώφ ζητάει ξανά υλική βοήθεια. Τώρα όμως η βουλγαρική κυβέρνηση βρισκόταν αντιμέτωπη με δικά της ζητήματα και δεν μπορούσαν να βοηθήσουν σε μεγάλο βαθμό, ζητώντας στον Ιωαννίδη να στραφούν κυρίως στους Σοβιετικούς και Γιουγκοσλάβους⁵¹. Αυτό δείχνει πως το ΚΚΕ με το κλιμάκιο που λειτουργούσε στο εξωτερικό αναζητούσε διαρκώς βοήθεια και λύσεις στα προβλήματα που προέκυπταν.

Το φθινόπωρο του 1946 ο Δημητρώφ ενημέρωσε τον Ιωαννίδη πως δύσκολα θα μπορούσε να αποστείλει στρατιωτική βοήθεια, θα βοηθούσε όμως με άλλους τρόπους⁵². Αυτοί οι τρόποι θα ήταν χρηματικοί. Σειρά τηλεγραφημάτων από τον Ζαχαριάδη και Ιωαννίδη, μαρτυρούν την ροή χρηματικής βοήθειας από μεριάς της Βουλγαρίας⁵³. Ακόμα, από το έδαφος της Βουλγαρίας περνούσαν οι προορισμένοι για ΔΣΕ μαχητές από το Μπούλκες και στρατιωτικό υλικό. Λειτουργούσαν νοσοκομεία για να περιθάλψουν τους τραυματίες αντάρτες αλλά και στρατόπεδα εκπαίδευσης όπως το Μπερκόβιτσα, Χάσκοβο, Στάρα Ζαγκόρα⁵⁴. Μπορεί πλέον με βεβαιότητα να αναδειχτεί η εμπλοκή της Λαϊκής Δημοκρατίας της Βουλγαρίας στον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο.

Αυτή η σημαντική βοήθεια δημιούργησε μια κατάσταση στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα που ανάγκασε την ελληνική κυβέρνηση να διαμαρτυρηθεί για παραβίαση των

⁵⁰ Κόντης και Σφέτας, *Εμφύλιος Πόλεμος*, σ. 176.

⁵¹ Bisser Petrov, «Comradeship on trial: Bulgarian Communist Party-Communist Party of Greece relations during the Greek Civil War», *Institute of Balkan Studies*, τ.1 (2007) σ.41-56.

⁵² Στο ίδιο, σ. 49.

⁵³ Κόντης και Σφέτας, *Εμφύλιος Πόλεμος*, σ. 182-183.

⁵⁴ Παπαδάτος, *Άκρως Απόρρητο*, σ. 273.

συνόρων από βουλγαρικής πλευράς. Η διαμαρτυρία σαφώς και είχε βάση καθώς υπάρχουν μαρτυρίες κατοίκων που κάνουν αναφορά για νοσοκομεία που λειτουργούσαν για την περίθαλψη των ανταρτών, για συνεχιζόμενη μεταφορά εφοδίων, ακόμα και για κοπάδια ζώων των ανταρτών εντός βουλγαρικού εδάφους. Αυτή η κινητικότητα γινόταν αντιληπτή και στα σύνορα της Γιουγκοσλαβίας και της Αλβανίας. Αυτή η κατάσταση αντικατόπτριζε ακριβώς την κυριαρχία του ΔΣΕ στην ορεινή βόρεια Ελλάδα. Οι σχέσεις που δημιουργήθηκαν είχαν ως αποτέλεσμα την αντίδραση της κυβέρνησης Τσαλδάρη που τον Δεκέμβριο του 1946 απευθύνθηκε στον ΟΗΕ με σκοπό να πραγματοποιηθούν έρευνες για την κατάσταση στα βόρεια σύνορα της Ελλάδας⁵⁵. Συστάθηκε έτσι η Διερευνητική Επιτροπή του ΟΗΕ που δρούσε στα βόρεια Ελληνικά σύνορα. Σκοπός της υπήρξε να ελέγξει τις κατηγορίες για τις συνεχείς παραβιάσεις των ελληνικών συνόρων. Η επιτροπή εξέτασε την περιοχή της βορείου Ελλάδας, τη Σόφια, το Βελιγράδι και τον Μάιο του 1947 εξέδωσε μια έκθεση που επαλήθευε τις καχυποψίες των ελληνικών κυβερνήσεων. Ανέφερε πως πράγματι τουλάχιστον οι τρεις βόρειοι γείτονες παρείχαν υλική βοήθεια και γενικότερη υποστήριξη στους αντάρτες. Επίσης, η έκθεση εντόπισε πως οι κυβερνήσεις της Γιουγκοσλαβίας και της Βουλγαρίας κινούμενες παρασκηνακά στήριζαν αποσχιστικά κινήματα στην Μακεδονία. Συνέχεια της Διερευνητικής Επιτροπής υπήρξε η Ειδική Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Βαλκάνια (UNSCOB) που συστάθηκε τον Οκτώβριο 1947. Συνέχισε το έργο της προηγούμενης καθόλη την διάρκεια του εμφυλίου και ασχολήθηκε με πολλά ζητήματα που ανέκυπταν. Όμως η Βουλγαρία δεν επιθυμούσε καμία συνεργασία μαζί της όπως άλλωστε η Αλβανία και η Γιουγκοσλαβία. Ακόμα, την χαρακτήριζαν ως κατασκοπευτικό όργανο των Αμερικανών⁵⁶. Επιστολές του ΚΚΒ προς την Μόσχα υποδηλώνουν την επιθυμία της Βουλγαρίας να μην περάσουν σε δικό της έδαφος οι αντιπρόσωποι της Ειδικής Επιτροπής⁵⁷. Παρ' όλα αυτά η επιτροπή συνέχισε το έργο της καθ' όλη την διάρκεια του εμφυλίου με έδρα την Θεσσαλονίκη, έργο που είχε να κάνει με την γενικότερη επίβλεψη της κατάστασης που επικρατούσε σε όλη την βόρεια συνοριακή γραμμή της Ελλάδας και της ευρύτερης αλληλεπίδρασης του ΔΣΕ με τις αντίστοιχες χώρες.

⁵⁵ Brewer David, *Ελλάδα 1940-1949: Πόλεμος, κατοχή, αντίσταση, εμφύλιος*, Αθήνα, Πατάκη, 2018, σ. 333.

⁵⁶ Brewer, *Ελλάδα 1940-1949*, σ. 334.

⁵⁷ Οικονομίδης, *Η διεθνής συγκυρία*, σ. 205-206.

Η ροή χρηματικής και άλλης βοήθειας συνεχίστηκε και στις αρχές του 1947. Πλέον, με τη νέα τροπή που παίρνει ο αγώνας του ΚΚΕ, οι απαιτήσεις του προς τις φίλες κομμουνιστικές δυνάμεις έχουν ανέβει και αυτές. Ειδικά με την εξαγγελία του Σχεδίου «Λίμνες». Η βουλγαρική ηγεσία όμως από τη μεριά της δηλώνει πως δεν μπορεί να διαθέσει περισσότερο στρατιωτικό υλικό για να καλύψει τις ανάγκες του ΔΣΕ αλλά συνεχίζει την υπόλοιπη στήριξη. Αυτό το διαβεβαιώνει και ο Κώστας Σιαπέρας, απεσταλμένος του ΚΚΕ στην Σόφια. Κάνει αναφορά για σημαντική βοήθεια που όμως δεν κρίνεται αρκετή σύμφωνα με τα σχέδια και της απαιτήσεις των Ελλήνων συντρόφων και λίγο καιρό αργότερα κάνει λόγο για αθέτηση των υποσχέσεων των Βούλγαρων⁵⁸. Ακόμα και μία επιστολή του Ζαχαριάδη προς τον Μπαράνοφ τον Νοέμβριο του 1947⁵⁹, αναφέρει την κατάσταση που έχει δημιουργηθεί. Σύμφωνα με την επιστολή η βοήθεια των Βούλγαρων για τον αγώνα δεν κρίνεται ικανοποιητική, σε αντίθεση με αυτήν των Αλβανών και Γιουγκοσλάβων. Σε αυτό το χρονικό σημείο γίνεται αληθοφανές πως το βάρος της βοήθειας έχουν επωμιστεί τα άλλα δύο Βαλκανικά κράτη.

2.4: Η σημαντική υποστήριξη των Αλβανών κομμουνιστών

Το κόμμα Εργασίας Αλβανίας αποτέλεσε ακόμα έναν σύμμαχο του ΚΚΕ στον αγώνα ενάντια στις διαδοχικές ελληνικές κυβερνήσεις, τον Εθνικό στρατό, στους Βρετανούς και Αμερικάνους. Ένα σημαντικό ζήτημα που έφερε πιο κοντά τα δύο κομμουνιστικά κόμματα υπήρξε το Βορειοηπειρωτικό. Με την ανάδυση των Αλβανών κομμουνιστών στην εξουσία και τις διώξεις του ελληνικού στοιχείου την άνοιξη του 1945, έδειξαν πως από την αρχή δεν θα υπάρξει καλή γειτονία. Οι ελληνικές κυβερνήσεις τουλάχιστον μέχρι το τέλος της περιόδου που μας απασχολεί έβλεπαν ως εχθρό την Αλβανία, καθώς υπήρχαν ακόμη ορισμένες ελληνικές διεκδικήσεις στην περιοχή και συγκεκριμένα στη Βόρεια Ήπειρο. Η στάση του Ζαχαριάδη για την Βόρεια Ήπειρο υπήρξε ξεκάθαρη, δεν επιθυμούσε την πραγμάτωση των ελληνικών διεκδικήσεων εκεί. Αυτές οι διεκδικήσεις υπήρξαν πολύ σημαντικές για την ισχυροποίηση της Ελλάδας στα Βαλκάνια, ωστόσο τις χαρακτήριζε επικίνδυνες για την ομαλότητα στην περιοχή των Βαλκανίων⁶⁰. Αυτή η στάση μαρτυρά πως το ΚΚΕ αναζητώντας φίλους και συμμάχους θα μπορούσε να στηρίζει στην προκειμένη περίπτωση την αλβανική

⁵⁸ Petrov, «Comradeship on trial», σ. 50.

⁵⁹ Κόντης και Σφέτας, *Εμφύλιος Πόλεμος*, σ. 197.

⁶⁰ Σταύρος Γ. Ντάγιος, *Νίκος Ζαχαριάδης Ενβέρ Χότζα: Συνεργασία και μυστικές συμφωνίες του ΚΚΕ με την Αλβανία 1943-1974*, Θεσσαλονίκη, Literatus, 2019, σ. 162.

πολιτική. Δείχνει με αυτό τον τρόπο μια πολιτική μη εξυπηρετική των ελληνικών δικαίων και συμφερόντων αλλά και μια συμφεροντολογική συμπεριφορά. Η στήριξη του ΚΚΕ προς το αλβανικό κομμουνιστικό καθεστώς για ένα τέτοιο σημαντικό ζήτημα αποτέλεσε μια από τις πρώτες μεταπολεμικές επαφές μεταξύ των δύο κομμάτων. Ακόμα, καθώς και τα δύο κομμουνιστικά κόμματα βρίσκονται κάτω από την σοβιετική επιρροή και ακολουθούσαν πιστά τον Στάλιν, ήταν λογικό να αλληλοστηρίζονται. Ακόμα, τόσο οι Έλληνες αντάρτες όσο και οι Αλβανοί την περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου είχαν να αντιμετωπίσουν δύο κοινούς εχθρούς. Την φασιστική και ναζιστική κατοχή(με διαφορετικές βέβαια συνθήκες στην κάθε χώρα). Δηλαδή, δεν πρόκειται για ένα κομμουνιστικό κόμμα ίδιας ιδεολογίας κάπου στην κεντρική Ευρώπη αλλά για ένα κομμουνιστικό κόμμα με κοινά βιώματα και αγώνες.

Στη διάρκεια του 1946 στράφηκε όπως ήταν φυσικό και προς τη μεριά της Αλβανίας προκειμένου να ικανοποιήσει τις ανάγκες του για λήψη βοήθειας. Η βοήθεια της Αλβανίας προς τους Έλληνες αντάρτες ξεκίνησε περίπου από την άνοιξη του 1946 με μια επιχείρηση με κωδική ονομασία «Δράση 10»⁶¹. Η αποστολή της βοήθειας περιλάμβανε στρατιωτικό υλικό, ιματισμό και τρόφιμα και ήρθε να συμπληρώσει την υπόλοιπη έξωθεν κομμουνιστική υποστήριξη προς το ΚΚΕ που έφτασε μέχρι το φθινόπωρο. Ακόμα, μια πράξη της διεθνιστικής αλληλεγγύης υπήρξε η εγκατάσταση ορισμένων στελεχών του ΚΚΕ στο στρατόπεδο Ρουμπίκ για μερικούς μήνες μέχρι να μεταφερθούν στο Μπούλκες⁶². Επίσης, δημιουργήθηκαν αρκετά δρομολόγια ανταρτών προς Κορυτσά και στην ευρύτερη περιοχή της για ανεφοδιασμό. Ακόμα, στην Αλβανία λειτουργούσαν πολλά στρατόπεδα εκπαίδευσης ανταρτών, νοσοκομεία για τη διακομιδή τραυματιών ανταρτών όπως στο Αργυρόκαστρο και στη Κορυτσά. Στα τέλη του έτους η Αλβανία θα είναι μια από τους 3 βόρειους γείτονες της Ελλάδας που θα κληθεί προσεχώς να δώσει απαντήσεις για τις συνεχιζόμενες παραβιάσεις που γίνονταν στα σύνορα εξαιτίας της στενής συνεργασίας με τον ΔΣΕ.

Στις αρχές του 1947, το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας βρίσκεται κάτω από το στόχαστρο της Διερευνητικής Επιτροπής. Δεν σταμάτησε ωστόσο τη συνέχιση της αρωγής της. Αυτό φαίνεται και από την συνάντηση που είχε ο Τίτο με τον Τουκ

⁶¹ Βασίλης Κόντης, *Σοσιαλιστικά κράτη και ΚΚΕ στον Εμφύλιο*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2012, σ.252

⁶² Μαραντζίδης και Τσίβος, *Ο ελληνικός εμφύλιος*, σ. 86.

Γιακόβα(ηγετικό στέλεχος του ΚΕΑ και μετέπειτα υπουργό και αντιπρόεδρο της αλβανικής κυβέρνησης) τον Μάιο του 1947. Κεντρικός στόχος της συνάντησης να αυξηθούν οι ρυθμοί της περισυλλογής των τραυματιών για περίθαλψη και την επακόλουθη αποστολή του στα στρατόπεδα εκπαίδευσης, ώστε να μπορέσουν άμεσα να επανέλθουν στο μέτωπο⁶³. Επιπλέον, κατά το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, ο Μάρκος Βαφειάδης επισκέπτεται τα Τίρανα, με σκοπό να ζητήσει την αύξηση της στρατιωτικής, κυρίως, βοήθειας προς τον ΔΣΕ λόγω και του επερχόμενου Σχεδίου «Λίμνες». Ο Χότζα ενημερώνει τον Τίτο πως θα ικανοποιήσει τα αιτήματα του στρατηγού Μάρκου εκτός από ένα που αφορούσε την αποστολή 3.000-4.000 Τσάμηδων για να πολεμήσουν στο πλευρό του ΔΣΕ⁶⁴. Ο Χότζα θεωρούσε πως η στρατολόγηση μπορεί να του έφερνε τα αντίθετα αποτελέσματα. Σκεπτόμενος το πρόσφατο παρελθόν που μερίδα των Τσάμηδων στην περίοδο της κατοχής εντάχθηκαν στο πλευρό των κατοχικών δυνάμεων, εύκολα τώρα θα μπορούσαν να συνεργαστούν με το αντίπαλο Δυτικό/αντικομμουνιστικό στρατόπεδο. Με την ανακοίνωση της ΠΔΚ, η Αλβανία όπως και οι υπόλοιποι γείτονες δεν την αναγνώρισαν, αλλά χαιρέτισε με ενθουσιασμό την κυβέρνηση του Μάρκου Βαφειάδη. Οι αντάρτες προσπάθησαν να καταλάβουν την Κόνιτσα με σκοπό ορισθεί πρωτεύουσα του κράτους και για να αποκτήσουν πολιτική υπόσταση. Σε αυτή τη χρονική περίοδο ένα σημαντικό εγχείρημα των Αλβανών συντρόφων, αφορά τη σύσταση σε αρκετές πόλεις της Αλβανίας εθνικών επιτροπών αρωγής, με σκοπό να βοηθήσουν τον ελληνικό λαό (προφανώς εννοούσαν τους υποστηρικτές του ΚΚΕ και ΔΣΕ)⁶⁵. Η Αλβανία θα συνεχίσει με πιο έντονη την παρουσία της στον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο, καθώς ο ρόλος της τα επόμενα δύο χρόνια θα είναι πρωταγωνιστικός.

Κεφάλαιο 3: Η κορύφωση και το τέλος του εμφυλίου

Το 1948 ήταν μια σημαντική χρονιά, καθώς βρισκόμαστε στα μέσα του εμφυλίου και στην κορύφωση του. Ο ΔΣΕ συνεχίζει τις προσπάθειες να καταλάβει μια πόλη ώστε η ΠΔΚ να αποκτήσει πρωτεύουσα και κατ' επέκταση κρατική υπόσταση. Δύο σημαντικά προβλήματα που αντιμετωπίζει ο ΔΣΕ αφορούν αρχικά τη μη αύξηση του αριθμού των ανταρτών, καθώς ο μέχρι τότε αριθμός τους δεν ανταποκρινόταν στις

⁶³ Ντάγιος, *Ζαχαριάδης Χότζα*, σ. 307.

⁶⁴ Κόντης και Σφέτας, *Εμφύλιος Πόλεμος*, σ. 79-80.

⁶⁵ Ντάγιος, *Ζαχαριάδης Χότζα*, σ. 307.

προσδοκίες των υπευθύνων. Επίσης, το πρόβλημα της έλλειψης ικανού αριθμού εφεδρειών ταλάνιζε για καιρό τον ΔΣΕ. Οι Σοβιετικοί και λοιποί σύμμαχοι του ΚΚΕ έχοντας στα υπόψιν τους αυτά, εντατικοποίησαν την στήριξη τους. Τον εξέχοντα ρόλο διατηρεί η Σοβιετική Ένωση και έπειτα σταθερό ρόλο διαδραματίζουν τα Βαλκανικά κράτη. Σε αυτό το διάστημα παρατηρείται σημαντική εισφορά στον αγώνα από τις Τσεχοσλοβακία, Πολωνία και Ουγγαρία, ιδιαίτερα μετά τη ρήξη Τίτο-Στάλιν. Που σαφώς θα επηρεάσει τον εμφύλιο πόλεμο, όπως και η εξόφθαλμη πλέον ανάμειξη των Αμερικανών. Σημαντική ακόμα, υπήρξε η πολωνική βοήθεια, ενώ γνωστή είναι και η άμεση υποστήριξη σε διάφορους τομείς από τους τσεχοσλοβάκους καθόλη την διάρκεια του εμφυλίου. Ακόμα, και μετά από αυτήν την ρήξη που δημιουργήθηκε στην Κομινφόρμ, η Γιουγκοσλαβία συνεχίζει να βοηθά με μια σταδιακή ελάττωση που κατέληξε σε ολική άρση της υλικής υποστήριξης. Πάντως σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να συγκριθεί με αυτή των προηγούμενων χρόνων. Από την μεριά της η κυβέρνηση Σοφούλη θα εξαπολύσει την άνοιξη του 1948 μεγάλη εκκαθαριστική επιχείρηση ονόματι «Χαραυγή» στην προσπάθεια της να διαλύσει το ΔΣΕ. Στη δεύτερη φάση του εμφυλίου το ΚΚΕ θα υποκαταστήσει μερικώς την στήριξη των Γιουγκοσλάβων με εκείνη των Αλβανών, οι οποίοι θα εντείνουν την βοήθεια τους στον αγώνα των Ελλήνων κομμουνιστών.

3.1: Η συνέχιση της σοβιετικής εμπλοκής

Η αυγή του 1948 θα βρει τους Σοβιετικούς να δέχονται πιέσεις από τους Έλληνες συντρόφους για την αναγνώριση της ΠΔΚ. Η γραμμή που δίνει η Μόσχα, την οποία φυσικά θα ακολουθήσουν όλα τα κομμουνιστικά κράτη της Ανατολικής Ευρώπης, κυρίως όμως τα Βαλκανικά κράτη, αναφέρει πως θα είναι οι τελευταίοι που θα αναγνωρίσουν την ΠΔΚ. Ιδιαίτερη προσοχή συνιστούσε στα τρία Βαλκανικά κράτη, γιατί εκεί οι ισορροπίες ήταν λεπτές. Αυτό βέβαια γιατί υπήρχε ακόμα η Ειδική Επιτροπή για τα Βαλκάνια. Πιο σημαντικό γεγονός για το Στάλιν ήταν να μη βρεθεί σε δυσχερή θέση σε περίπτωση που κάποιος σύμμαχος του αναγνωρίσει μια κυβέρνηση χωρίς υπόσταση. Γενικότερα, γίνεται κατανοητό από τους πρώτους μήνες του 1948 ότι ο Στάλιν επιθυμούσε να υποστηρίξει τον αγώνα των Ελλήνων ανταρτών και προσδοκούσε σε μια ενδεχόμενη νίκη και κατάληψη της εξουσίας. Αυτό βέβαια προϋπόθετε την ύπαρξη κατάλληλων δυνάμεων. Με το ενδεχόμενο της ήττας να φαντάζει και αυτό ως ένα πιθανό σενάριο, ο Στάλιν σκεφτόταν ότι σε μια τέτοια περίπτωση δεν θα έπρεπε να κινδυνέψει η κατάσταση που είχε δημιουργηθεί στα

υπόλοιπα κράτη της βαλκανικής: η εδραίωση κομμουνιστικών καθεστώτων εκεί ευνοούσε τα σοβιετικά συμφέροντα. Επίσης, η ανώτατη σοβιετική ηγεσία θα έκανε τα πάντα για να αντιταχθεί στις ορέξεις της Δύσης, που εδώ και έναν χρόνο είχε ανοιχτή εμπλοκή στον ελληνικό εμφύλιο. Η υλική και οικονομική στήριξη προς τον ΔΣΕ αποτελούσε μέρος της προσπάθειας της Σοβιετικής Ένωσης να αντισταθεί στην σταθερά κλιμακούμενη εμπλοκή των ΗΠΑ αρχικά στην Ελλάδα αλλά και στην ευρύτερη περιοχή της Νοτιοανατολικής Μεσογείου.

Το πρώτο εξάμηνο του 1948, ο Στάλιν είχε να αντιμετωπίσει σημαντικά ζητήματα που επηρέασαν το κομμουνιστικό κίνημα και σύστημα. Πιο σημαντικό από αυτά τα ζητήματα ήταν η διαμάχη με τον Τίτο που κατέληξε σε ρήξη τον Ιούνιο του 1948. Οι λόγοι αυτής της ρήξης υπήρξαν αφενός η οικονομική και -πρωτίστως- η πολιτική ηγεμονισμού στα Βαλκάνια που ακολουθούσε ο Τίτο σε συνδυασμό με την καχυποψία του Στάλιν. Η κατάσταση που είχε δημιουργήσει ο Τίτο μπορούσε στο μέλλον να υπονομεύσει την κυριαρχία του Στάλιν στα Βαλκάνια. Έτσι, ο Σοβιετικός ηγέτης πήρε δραστικά μέτρα. Ένα μέρος της γιουγκοσλαβικής πολιτικής αφορούσε στις συζητήσεις μεταξύ Γιουγκοσλαβίας και Βουλγαρίας για μια ενδεχόμενη νοτιοσλαβική ομοσπονδία που θα περιλάμβανε και τις Μακεδονίες, υπήρξε το κεντρικό ζήτημα που έπρεπε να διευθετήσει η Μόσχα. Φυσικά αυτές οι εξελίξεις επηρέαζαν αρνητικά τον αγώνα του ΔΣΕ, καθώς λίγο πριν τις μεγάλες μάχες του καλοκαιριού στον Γράμμο είδε έναν ισχυρό σύμμαχο να βρίσκεται σε κρίση με τη Μόσχα. Ο Ζαχαριάδης, όπως ήταν αναμενόμενο, καταδίκασε τη στάση της Γιουγκοσλαβίας παίρνοντας θέση υπέρ των Σοβιετικών. Δεν αρνήθηκε ωστόσο την βοήθεια που συνέχισε να στέλνεται από την Γιουγκοσλαβία προς τον ΔΣΕ⁶⁶. Μια επιστολή του Ζαχαριάδη προς το ΚΚΣΕ, αναφέρει κάποια μικροπροβλήματα στις σχέσεις του με το ΚΚΓ, αλλά διαβεβαιώνει πως η στάση των Γιουγκοσλάβων δεν έχει αλλάξει⁶⁷. Απόρροια αυτών των γεγονότων υπήρξε και η μετέπειτα ρήξη Ζαχαριάδη-Βαφειάδη (η οριστική ρήξη επήλθε τον Δεκέμβριο του 1948) που και αυτή ταλάνισε την πορεία του ΔΣΕ. Αλληλοκατηγορίες για υπονόμηση του αγώνα, κατασκοπία, «τιτοϊσμό», διαφορετικές στάσεις για την μορφή του αγώνα, υπήρξαν στο επίκεντρο αυτής της διαμάχης. Η εμπλοκή των Σοβιετικών σε αυτό το ζήτημα είναι ανοιχτή

⁶⁶ Stavrakis, *Moscow and Greek Communism*, σ. 169

⁶⁷ Παπαδάτος, *Άκρως Απόρρητο*, σ. 99-100.

καθώς και οι δύο άντρες προσπαθούν με επιστολές να ενημερώσουν και να κερδίσουν την εύνοια του Στάλιν.

Ακόμα ένα σημαντικό γεγονός που θορύβησε τον Στάλιν ήταν μια ομιλία του Δημητρώφ από τη Ρουμάνια στις 17 Ιανουαρίου 1948⁶⁸. Εκεί, ο Δημητρώφ αναφέρθηκε σε μια ενδεχόμενη ομοσπονδία ή συνομοσπονδία κρατών λαϊκής δημοκρατίας, συμπεριλαμβάνοντας μέσα σε αυτήν και την Ελλάδα. Αυτό βέβαια θορύβησε και ενόχλησε τους Σοβιετικούς καθώς έβλεπαν πως μια τέτοια εξέλιξη θα δημιουργούσε μια ισχυρή δύναμη εντός της σοβιετικής σφαίρας επιρροής. Ο Σοβιετικός ηγέτης κάλεσε τον Δημητρώφ στην Μόσχα για να τον επιπλήξει και να τον επαναφέρει στην τάξη⁶⁹. Αυτό το γεγονός δείχνει πως όλα κινούνται με βάση την σοβιετική πολιτική, η οποία διέκοψε αμέσως οποιαδήποτε τέτοια σκέψη. Στην ίδια συνάντηση στις 10 Φεβρουαρίου 1948 παρουσία του Στάλιν και άλλων ψηλά ιστάμενων Σοβιετικών, Γιουγκοσλάβων και Βούλγαρων συντρόφων, συζητιέται το ζήτημα της συνέχισης της βοήθειας προς τον ΔΣΕ. Αποφασίζεται η αύξηση της βοήθειας προς τον ΔΣΕ.

Με τη ρήξη πλέον να έχει επέλθει, ο Στάλιν για να μπορέσει να μειώσει την εξάρτηση που είχε ο ΔΣΕ από τη Γιουγκοσλαβία τεχνάστηκε ένα σχέδιο. Σύμφωνα με αυτό το σχέδιο θα δημιουργούνταν μια ομάδα από εκπροσώπους της Ρουμανίας, Πολωνίας, Τσεχοσλοβακίας και Ουγγαρίας⁷⁰. Αυτή η ομάδα θα πραγματοποιούσε συχνές συσκέψεις με σκοπό να αποφασιστεί η βοήθεια που θα προσφερθεί στον ΔΣΕ. Βέβαια, αυτές οι χώρες είχαν ξεκινήσει λίγο νωρίτερα να στέλνουν υλική βοήθεια στον ΔΣΕ, αλλά όχι στο επίπεδο που το έπραξαν αργότερα. Δημιουργήθηκε στην ουσία μια ομάδα για να συντονίζεται το υλικό που έφευγε για τον ΔΣΕ, με έδρα τη Βαρσοβία⁷¹. Ο Στάλιν φαίνεται να έκανε ότι περνούσε από το χέρι του για να μην ακολουθήσει τον δρόμο του Τίτο κανένας άλλος κομμουνιστής ηγέτης, καθώς έτσι θα χανόταν η σταλινική επιρροή στα Βαλκάνια σε μια κρίσιμη καμπή του Ψυχρού Πολέμου.

Η διαφωνία και η επιδείνωση της σχέσης μεταξύ Ζαχαριάδη και Βαφειάδη έγινε φανερή μετά τη βαριά ήττα του ΔΣΕ στον Γράμμο κατά τα τέλη του

⁶⁸ Κόντης, *Σοσιαλιστικά Κράτη*, σ. 236.

⁶⁹ Stavrakis, *Moscow and Greek Communism* σ. 168.

⁷⁰ Νίκος Μαραντζίδης, *Ο ΔΣΕ και οι Λαϊκές Δημοκρατίες*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2010, σ. 35.

⁷¹ Στο ίδιο, σ. 36.

Αυγούστου 1948. Εκεί, ο Ζαχαριάδης κατέκρινε την επιλογή του Μάρκου για τον ελιγμό στο Βίτσι, αυτή ήταν η αφορμή που έψαχνε ο Ζαχαριάδης. Εντοπίζονται όμως βαθύτερα αίτια που οδήγησαν σε αυτή τη ρήξη των δύο αντρών. Μετά την εξέλιξη αυτή ο Βαφειάδης, ο οποίος βρίσκονταν με το ένα πόδι εκτός ΔΣΕ, επισκέφτηκε την Μόσχα δύο φορές. Σκοπός αυτών των ταξιδιών ήταν να ενημερώσει τους Σοβιετικούς για την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί. Τον Δεκέμβριο του 1948 ο Ζαχαριάδης και ο Βαφειάδης βρέθηκαν στη Μόσχα για τη διευθέτηση του προβλήματος τους. Λύση τελικώς δεν βρέθηκε, καθώς αναφέρθηκε πως πρόκειται για εσωτερικό θέμα του ΚΚΕ. Πάντως και οι δύο δέχτηκαν σκληρή κριτική για τα λάθη τους. Στην επερχόμενη 5^η Ολομέλεια της ΚΕ ο Μάρκος Βαφειάδης, όντας ο ίδιος εξόριστος στη Σοβιετική Ένωση, αποδεσμεύεται από οποιαδήποτε κομματική δουλειά. Ακόμα, απαλλάσσεται από τα καθήκοντα του προέδρου της ΠΔΚ και το σημαντικότερο καθαιρείται από αρχιστράτηγος του Δημοκρατικού Στρατού. Πρόκειται για τις επίσημες αποφάσεις, καθώς τυπικά τουλάχιστον από τον ρόλο του αρχιστράτηγου είχε απομακρυνθεί προ μηνών.

Στο πεδίο των μαχών ο ΔΣΕ είχε να αντιμετωπίσει έναν δύσκολο χειμώνα με πολλαπλές μάχες στα βουνά της Κεντρικής και Βόρειας Ελλάδας. Ο Ζαχαριάδης αναφέρει στους Σοβιετικούς πως χρειάζεται σημαντική βοήθεια για να συνεχίσει τον αγώνα. Οι Σοβιετικοί μέχρι το τέλος του χειμώνα θα στείλουν σημαντικό αριθμό στρατιωτικού υλικού. Η κατάσταση που δημιουργήθηκε προ μηνών στο εσωτερικό του ΚΚΕ, δυσaráεστησε σε μεγάλο βαθμό τον Στάλιν. Επίσης, παρά τη σημαντική βοήθεια που κατέφτανε καθ'όλη τη διάρκεια του 1948 στους αντάρτες, αυτοί έδειχναν πως δεν μπορούσαν να την εκμεταλλευτούν στο έπακρο. Εξαιρώντας βέβαια κάποιες εφήμερες νίκες, όπως αυτή στην ευρύτερη περιοχή του βουνού Βίτσι κατά την διάρκεια της επιχείρησης «Κορωνίς». Οι Σοβιετικοί στα τέλη του 1948 δείχνουν να έχουν ισχυρές αμφιβολίες για τον αγώνα του ΚΚΕ. Οι αμφιβολίες αυτές αυξήθηκαν περισσότερο μετά την ήττα του ΔΣΕ στην μάχη της Φλώρινας τον Ιανουάριο του 1949⁷². Παρά την πίστη και θέληση για νίκη που έδειξαν στην 5^η Ολομέλεια της ΚΕ στα τέλη Ιανουαρίου, η μάχη της Φλώρινας σηματοδότησε την αρχή του τέλους για τον αγώνα του ΚΚΕ. Φάνηκε πως οι αντάρτες πλέον ήταν ανίκανοι εκ των πραγμάτων να νικήσουν τον πόλεμο.

⁷² Κόντης, *Σοσιαλιστικά Κράτη*, σ. 274-275.

Από τις αρχές του 1949 κατέστη αντιληπτό στον Στάλιν πως ο ΔΣΕ και το ΚΚΕ δεν μπορούσαν να κερδίσουν τον πόλεμο. Τα βλέμματα της Μόσχας είναι στραμμένα στο μέλλον της Γερμανίας και το ζήτημα ελληνικού εμφυλίου φαίνεται να περνάει σε δεύτερη μοίρα. Από την πλευρά του ΚΚΕ παράλληλα με τον ένοπλο αγώνα, προτείνει ειρηνευτικές προτάσεις προς την κυβέρνηση Σοφούλη. Προτάσεις που προέχοντα Σοβιετικούς αξιωματούχους. Πλέον, ο Στάλιν βλέπει ως μόνη λύση τον τερματισμό του ελληνικού εμφυλίου.

Στις 5 Απριλίου του 1949 ο Ιωαννίδης, ως αντιπρόσωπος του ΚΚΕ αναχωρεί για τη Μόσχα όπου θα συναντηθεί με τον Μπαράνοφ και άλλους Σοβιετικούς για να συζητήσουν για την καθυστέρηση της αποστολής σημαντικών στρατιωτικών εξοπλισμών⁷³. Τελικά, οι Σοβιετικοί θα αποφασίσουν την αναστολή όλων των πολεμικών επιχειρήσεων μέχρι τον Μάιο. Εδώ για ακόμα μια φορά αναδεικνύεται το πρόβλημα της μεταφοράς της υλικής βοήθειας προς τον ΔΣΕ. Η μεταφορά των υλικών ήταν δύσκολο να φτάσει έγκαιρα και ολοκληρωμένα στην Ελλάδα, καθώς έπρεπε πρώτα να περάσει από μια ή και δύο χώρες. Εδώ θα προστεθεί ως ένα επιπλέον πρόβλημα και η μετατροπή του ΔΣΕ σε τακτικό στρατό. Εδώ και λίγο καιρό είχε εγκαταλείψει τις μικρής κλίμακας αντάρτικες επιθέσεις υιοθετώντας τις αρχές ενός τακτικού στρατού με οργανωμένες επιχειρήσεις⁷⁴. Αυτό βέβαια αποδείχθηκε λανθασμένη κίνηση, καθώς οι αντάρτες είχαν μάθει να επιχειρούν με διαφορετικό τρόπο, γνωστότερο σε αυτούς και πιο αποτελεσματικό. Ο Στάλιν κατανοώντας πως πολύ δύσκολα θα ανατρεπόταν η κατάσταση που είχε δημιουργηθεί στο πεδίο των μαχών, σε συνδυασμό με την αναστολή των πολεμικών επιχειρήσεων, αποφάσισε ως καλύτερη λύση τη σταδιακή άρση της κομμουνιστικής βοήθειας προς τον ΔΣΕ από τις αρχές Μαΐου 1949. Πλέον, θα στέλνονταν μετρημένα και απαραίτητα πράγματα. Μετά από αυτήν την εξέλιξη ο αγώνας του ΔΣΕ ήταν θέμα χρόνου να τελειώσει.

Ο ΔΣΕ συνεχίζει να μάχεται στις αρχές του καλοκαιριού του 1949. Στόχος του ήταν να κερδίσει οτιδήποτε καλύτερο σε περίπτωση διαπραγματεύσεων. Παράλληλα, οι κυβερνητικές δυνάμεις εξαπέλυσαν νέες εκκαθαριστικές επιθέσεις. Έτσι, κατάφεραν να κάψουν την άμυνα του ΔΣΕ στον Γράμμο. Μαζί με άλλα σημαντικά γεγονότα που θα αναλυθούν παρακάτω στις 30 Αυγούστου 1949 λήγει το πολεμικό τουλάχιστον σκέλος του εμφυλίου πολέμου. Ο Ζαχαριάδης πριν οποιαδήποτε

⁷³ Παπαδάτος, *Άκρως Απόρρητο*, σ. 109.

⁷⁴ Nachmani, « Civil War », σ. 511-512.

επίσημη τοποθέτηση του ΚΚΕ για την ήττα έγραψε μια επιστολή προς τον Στάλιν στην οποία του ανακοίνωνε την ήττα. Παράλληλα, του εξέφρασε την επιθυμία του για συνέχιση του παρτιζάνικου αγώνα σε όλη την χώρα, που χρειαζόταν ωστόσο σημαντική ενίσχυση⁷⁵. Επιπροσθέτως, επιθυμούσε να οργανωθεί η πολιτική πάλη και να ενισχυθούν οι δυνάμεις που βρίσκονται στο εξωτερικό. Η τελευταία συνάντηση που είχε ο Ζαχαριάδης με τον Στάλιν(παρών στην συνάντηση ήταν και ο Ενβέρ Χότζα) πραγματοποιήθηκε τον Σεπτέμβριο του 1949 στη λίμνη Ρίτσα. Εκεί, ο Σοβιετικός ηγέτης χαιρέτισε τη νέα αυτή πολιτική γραμμή του ΚΚΕ. Η συγκεκριμένη πολιτική επισημοποιήθηκε από το βήμα της 6^{ης} Ολομέλειας της ΚΕ στο Μπουρέλι στις 9 Οκτωβρίου⁷⁶. Εκεί, το ΚΚΕ παραδέχτηκε την ήττα του και ανακήρυξε μια νέα κατεύθυνση του αγώνα ονόματι «το όπλο παρά πόδα». Δηλαδή, προσωρινή υποχώρηση μέχρι να σχηματίσουν νέες προϋποθέσεις, ευνοϊκότερες για μια νέα επίθεση. Αποτέλεσε την νέα θέση του ΚΚΕ τουλάχιστον μέχρι τον θάνατο του Στάλιν το 1953. Ωστόσο, δεν υπήρχε καμία επιθυμία από το κομμουνιστικό συνασπισμό για μια νέα επίθεση του ΚΚΕ. Καθώς, ας μη ξεχνάμε πως το βλέμμα του Στάλιν και ολόκληρου του κομμουνιστικού συνασπισμού ήταν στραμμένο στο πολύπλοκο γερμανικό ζήτημα και γενικότερα στον Ψυχρό Πόλεμο.

3.2: Η ρήξη Τίτο-Στάλιν και η σταδιακή άρση της γιουγκοσλαβικής αρωγής

Η συνεργασία το ΚΚΓ με το ΚΚΕ συνεχίζεται και στις αρχές του 1948. Η Γιουγκοσλαβία παραμένει ο κεντρικός άξονας της υποστήριξης που δέχονται οι αντάρτες. Όπως είναι γνωστό από τα εδάφη των Γιουγκοσλάβων περνούσε το μεγαλύτερο μέρος του υλικού εφοδιασμού του ΔΣΕ, εκτός αυτού παρείχε και μεγάλο όγκο στρατιωτικής βοήθειας. Αρχικά, σε συνάντηση που είχε ο Ζαχαριάδης με τον Τίτο στις 21 Φεβρουαρίου 1948 συζητήθηκε μεταξύ άλλων πως σε πολλές περιπτώσεις ο ΔΣΕ δεν εκμεταλλευόταν στο έπακρο τη στρατιωτική βοήθεια που δέχονταν⁷⁷. Έτσι, από τη γιουγκοσλαβική πλευρά αποφασίστηκε η ποιότητα και όχι η ποσότητα της βοήθειας. Με την επερχόμενη εκκαθαριστική επιχείρηση του Εθνικού στρατού ονόματι «Χαραυγή», κατέφθασε στην Ελλάδα μια σημαντική βοήθεια προς τον ΔΣΕ αποτελούμενη από όπλα, πυρομαχικά και άλλα σημαντικά για τον αγώνα.

⁷⁵ Ηλιού, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος πόλεμος*, σ. 270-272.

⁷⁶ Παπαδάτος, *Άκρως Απόρρητο*, σ. 293.

⁷⁷ Milan Ristovic, «Το ζήτημα της γιουγκοσλαβικής στρατιωτικής βοήθειας», στο Ιωάννης Μουρέλος (επίμ), *Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος: Μια αποτίμηση, πολιτικές, ιδεολογικές, ιστοριογραφικές προεκτάσεις*, (Αθήνα: Ελληνικά γράμματα, 2007), σ. 104-121.

Μια έκθεση προς τον Ράνκοβιτς που στάλθηκε από το ΚΚΕ μέσα στο πρώτο εξάμηνο του 1948 αναδείκνυε αυτό που είναι ευρέως γνωστό, την μεγάλη στήριξη των Γιουγκοσλάβων. Μέχρι τον Δεκέμβριο του 1947 έχουν στείλει από όπλα και πυρομαχικά μέχρι ρούχα και τρόφιμα⁷⁸. Συμπεριλαμβανομένου των στρατοπέδων εκπαίδευσης και του ραδιοφωνικού σταθμού «Ελεύθερη Ελλάδα» που λειτουργούσε στο Βελιγράδι.

Ένα πολύ σημαντικό και αμφιλεγόμενο ζήτημα που προέκυψε από τους πρώτους κιόλας μήνες του 1948 ήταν η αποστολή ανήλικων παιδιών από μεριάς του ΚΚΕ/ΔΣΕ στις λαϊκές δημοκρατίες της Ανατολικής Ευρώπης. Αυτή την πράξη το ΚΚΕ την ονόμασε σωτηρία των παιδιών από τις κυβερνητικές δυνάμεις, ενώ οι αντίπαλοι του το χαρακτήρισαν ως «παιδομάζωμα». Η διαδικασία της περισυλλογής των παιδιών πραγματοποιούνταν πιο εύκολα σε περιοχές που ήλεγχε ο ΔΣΕ. Πρόκειται για παιδιά ηλικίας 3-4 έως 15-16 ετών. Δεν είναι λίγες οι μαρτυρίες που αναφέρουν πως αρκετές φορές οι αντάρτες άρπαζαν τα παιδιά παρά τη θέληση των γονέων και με τη χρήση βίας. Υπήρξαν και περιπτώσεις που οικογένειες έβλεπαν θετικά αυτή την διαδικασία, έβρισκαν την ευκαιρία να σώσουν τα παιδιά τους. Σε αυτές τις περιπτώσεις ο ΔΣΕ θα εκμεταλλευόταν τις μητέρες των παιδιών, αφού τώρα χωρίς την γονική εύθυνη θα μπορούσαν να στρατολογηθούν ως μαχήτριες του ΔΣΕ. Στις χώρες υποδοχής τα παιδιά ανάλογα με την ηλικία τους είτε δίνονταν σε κάποια οικογένεια, είτε συγκεντρώνονταν στα στρατόπεδα εκπαίδευσης. Εκεί, αυτά τα παιδιά στην ουσία θα προετοιμάζονταν για να σταλούν αργότερα στον ΔΣΕ ως μαχητές. Προτού ξεκινήσουν τυπικά οι αποστολές των παιδιών προς τις χώρες υποδοχής, υπήρξαν συνομιλίες που προοικονομούσαν την επιθυμία του ΚΚΕ για την αποστολή. Ενδεικτική είναι η ανταλλαγή τηλεγραφημάτων μεταξύ στελεχών του ΚΚΕ και ΚΚΓ, σύμφωνα με τα οποία η Γιουγκοσλαβία θα δεχόταν την αποστολή παιδιών και θα βοηθούσε ώστε να αναγνωριστεί αυτό το ζήτημα και στις λοιπές λαϊκές δημοκρατίες, ώστε να βοηθήσουν και αυτές με την σειρά τους⁷⁹. Τα πρώτα παιδιά έφτασαν στην Γιουγκοσλαβία τον Μάρτιο του 1948 από διάφορα χωρία της Πέλλας, Φλώρινας και γενικότερα της Βόρειας Ελλάδας. Πολλά ανήλικα θα έμεναν στη Γιουγκοσλαβία ενώ άλλα θα έπαιρναν τον δρόμο για τις βορειότερες λαϊκές Δημοκρατίες. Η διοχέτευση των παιδιών σε παραπάνω από 2 ή 3 χώρες είχε ως στόχο

⁷⁸ Κόντης και Σφέτας, *Εμφύλιος Πόλεμος*, σ. 103-105.

⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 116-117

να μην κινήσουν τις υποψίες τόσο της κυβέρνησης Σοφούλη όσο και της UNSCOB , η οποία συνέχισε να εργάζεται στα βόρεια σύνορα της ελληνικής επικράτειας⁸⁰. Όμως ένα τέτοιο ζήτημα εκ φύσεως ήταν αδύνατο να μείνει κρυφό. Η UNSCOB ξεκίνησε να διερευνά την υπόθεση έπειτα από πιέσεις της ελληνικής κυβέρνησης. Στα μέσα του Απριλίου 1948 σε έκθεση της έκανε αναφορά για τις πρώτες αποστολές παιδιών. Η έκθεση που στάλθηκε στον ΟΗΕ δεν αντικατόπτριζε την πραγματική κατάσταση. Σε δηλώσεις υψηλά ιστάμενων των δυτικών χωρών έκαναν λόγο για υπερβολές της ελληνικής κυβερνήσεως. Πάντως αυτή η ενέργεια του ΔΣΕ κράτησε μέχρι το τέλος του εμφυλίου πολέμου. Αποτέλεσμα της διαδικασίας αυτής ήταν να χωριστούν οικογένειες, να υπάρχουν παιδιά που μεγάλωσαν σε ξένες χώρες και δε γνώρισαν ποτέ τον τόπο καταγωγής τους. Επίσης, αρκετά από αυτά τα παιδιά είτε γύρισαν μετά από χρόνια, είτε δε γύρισαν ποτέ καθώς είχαν αποκτήσει μια νέα οικογένεια και καθημερινότητα στην εκάστοτε χώρα.

Σε αυτό το σημείο βέβαια δεν πρέπει να ξεχνάμε την προσπάθεια της Βασίλισσας Φρειδερίκης που θέλησε να προλάβει τους ανήλικους από το «παιδομάζωμα» του ΔΣΕ. Μια προσπάθεια που είχε να κάνει με την μεταφορά των ανήλικων κυρίως από την βόρεια Ελλάδα στις λεγόμενες παιδουπόλεις. Επίσημα ονομάστηκε Επιτροπή Εράνου «Πρόνοια Βορείων Επαρχιών της Ελλάδος». Η δραστηριότητα ξεκίνησε από τα μέσα του 1947, αλλά κορυφώθηκε τον επόμενο χρόνο. Τους πρώτους μήνες του 1948 σχεδόν 5.000 παιδιά μεταφέρθηκαν από πενήντα εννιά χωριά κυρίως της βορείου Ελλάδος⁸¹. Τα στοιχεία που υπάρχουν για την καθημερινότητα σε αυτά τα ιδρύματα έρχονται κυρίως μέσα από τις μαρτυρίες των παιδιών και μπορεί κάλλιστα να είναι επηρεασμένες από τις πολιτικές πεποιθήσεις των ιδίων και των οικογενειών τους. Έτσι, για κάποιους υπήρξε μια σανίδα σωτηρίας, ενώ για άλλους κέντρα αντικομμουνιστικής προπαγάνδας. Μέχρι τη λήξη του εμφυλίου φιλοξενήθηκαν περί τις 20.000-30.000 παιδιά⁸². Από την πλευρά του το ΚΚΕ χαρακτήρισε αυτήν την ενέργεια των αντιπάλων του ως «απαγωγή». Πάντως, πολλά ερωτήματα υπήρχαν σχετικά με τις δύο αυτές ενέργειες των

⁸⁰ Γιώργος Στ. Παλαιόπουλος, «Αποστολές ελληνοπαίδων προς τις Λαϊκές Δημοκρατίες την περίοδο του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου(1948-49): Μια προσέγγιση της τοπικής διάστασης στην Δυτική Μακεδονία», *Βαλκανικά σύμμεικτα*, τ.17 (2017), σ.77-99.

⁸¹ Lars Baerentzen, « The 'Paidomazoma' and the Queen's Camps», στο John O. Iatrides και Ole L. Smith (επίμ), *Studies in the history of the Greek Civil War 1945-1949* (Copenhagen: Museum Tusculanum Press), σ. 127-159.

⁸² Στο ίδιο, σ. 131

αντιμαχόμενων πλευρών του εμφυλίου. Κατά πόσο οι οικογένειες είχαν περιθώριο άρνησης; Πόσο σημαντική ή μη ήταν η μεταφορά των παιδιών; Σε κάθε περίπτωση γίνεται λόγος για χιλιάδες ανήλικους που έφυγαν από τις πατρογονικές τους εστίες.

Πριν επέλθει η οριστική ρήξη Τίτο-Στάλιν που αδιαμφισβήτητα τάραξε τις σχέσεις του ΚΚΕ με το ΚΚΓ, κατέφτασε στον ΔΣΕ ένα σημαντικό φορτίο βοήθειας από τους Γιουγκοσλάβους αποτελούμενο από πολεμικό και ιατρικό εξοπλισμό⁸³. Στη διάρκεια του πρώτου εξαμήνου του 1948, με τις σχέσεις του Τίτο με τον Στάλιν να βρίσκονται σε τεταμένο σχοινί, ο Γιουγκοσλάβος ηγέτης αποφάσισε να ακολουθήσει μια πιο συντηρητική πολιτική για τον ελληνικό εμφύλιο. Λαμβάνοντας υπόψη την γνώμη που σχημάτισαν οι δυτικοί για την γιουγκοσλαβική συμμετοχή βοήθειας προς το ΔΣΕ, δεν μπορούσε να συνεχίσει στους ρυθμούς των δύο προηγούμενων χρόνων την αποστολή βοήθειας⁸⁴. Σαφέστερα θα λέγαμε πως ο Τίτο έγινε πιο προσεκτικός. Η απόφαση του Τίτο γίνεται κατανοητή μήνες μετά τη ρήξη Τίτο-Στάλιν, με τη στροφή της Γιουγκοσλαβίας προς την Δύση. Κυρίως οι Άγγλοι ήταν αυτοί που θέλησαν να προσεγγίσουν τον Τίτο, προφανώς για δικά τους συμφέροντα. Επιπρόσθετα, όσον αναφορά τον ελληνικό εμφύλιο, οι Βρετανοί θέλησαν να αποσχίσουν την γιουγκοσλαβική βοήθεια από τον ΔΣΕ, με απώτερο σκοπό την ολοκλήρωση του πολέμου με ήττα των Ελλήνων κομμουνιστών⁸⁵. Η ρήξη ωστόσο εξελίχθηκε σε μια περίοδο πολύ σημαντικών μαχών στον Γράμμο, όπου ο ΔΣΕ χρειαζόταν τη σημαντική υποστήριξη των Γιουγκοσλάβων. Τα αποτελέσματα της ρήξης έγιναν σχεδόν αμέσως αντιληπτά στον αγώνα των ανταρτών. Η γνωστή σταλινική προσήλωση του Ζαχαριάδη δεν άφησε πολλά περιθώρια συνέχισης της ομαλής συνεργασίας των δύο κομμάτων. Ο ίδιος ο Στάλιν για να είναι σίγουρος πως θα κρατήσει στους κόλπους της σοβιετικής επιρροής τον Ζαχαριάδη, αποφάσισε να στηρίξει περισσότερο τις ενέργειες του ΔΣΕ⁸⁶. Από την άλλη πλευρά όμως, το ΚΚΕ γνώριζε πόσο σημαντική ήταν η βοήθεια που στέλνονταν από την Γιουγκοσλαβία. Έτσι, στην 4^η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ, υποστήριξε το ψήφισμα της Κομινφόρμ(που εναντιωνόταν στην Γιουγκοσλαβία) μη θέλοντας όμως να δημοσιοποιηθεί αυτή η θέση για να μην τεταθούν ακόμα περισσότερο οι σχέσεις με το ΚΚΓ. Πάντως, η Γιουγκοσλαβία συνέχισε την παροχή βοήθειας προς τους

⁸³ Κόντης, *Σοσιαλιστικά κράτη*, σ. 260.

⁸⁴ Stavrakis, *Moscow and Greek Communism*, σ. 169.

⁸⁵ Elizabeth Barker, «*The Yugoslav and the Greek Civil War 1946-1949*», στο John O Iatrides και Ole L. Smith(επίμ), *The Greek Civil War*, σ. 263-268.

⁸⁶ Stavrakis, *Moscow and Greek Communism*, σ. 172.

αντάρτες. Μειωμένη ωστόσο σε σχέση με τα δύο προηγούμενα χρόνια. Χαρακτηριστική είναι δήλωση του Ράνκοβιτς που υποστήριξε, ότι η Γιουγκοσλαβία θα συνέχιζε την βοήθεια προς τον ΔΣΕ. Το φθινόπωρο του 1948 φαίνεται να χειροτερεύουν οι σχέσεις μεταξύ των δύο κομμάτων, με αποτέλεσμα την αποπομπή του αντιπροσώπου του ΚΚΕ Πέτρου Ρούσου από το Βελιγράδι⁸⁷. Σύμφωνα με μια έκθεση του υποστράτηγου Karicic προς τον Ράνκοβιτς, φαίνεται πως παρά τις δυσκολίες που έχουν προκύψει συνεχίζεται η παροχή υλικής βοήθειας σε μικρότερη κλίμακα⁸⁸. Ωστόσο, οι Γιουγκοσλάβοι αποφάσισαν από τα τέλη του 1948 και αρχές του 1949 να μειώσουν αισθητά την βοήθεια προς τον ΔΣΕ. Η μείωση είχε να κάνει με πολεμικό υλικό και κλείσιμο ορισμένων δρόμων ανεφοδιασμού. Η ανθρωπιστική βοήθεια από την πλευρά της Γιουγκοσλαβίας παρέμενε σταθερή.

Το ΝΟΦ και οι αγωνιστές αυτού έρχονται ξανά στο προσκήνιο κατά το δεύτερο μισό του εμφυλίου πολέμου. Στις 13 Ιανουαρίου 1948 συνήλθε το πρώτο συνέδριο του ΝΟΦ⁸⁹. Μια από τις βασικές ιδέες που στήριξε η ηγεσία του ΝΟΦ στο συνέδριο ήταν η εξουδετέρωση του φιλοβουλγαρισμού(πρόκειται για σλαβόφωνους της ελληνικής Μακεδονίας που ένιωθαν Βούλγαροι)και του γραικομανισμού(σλαβόφωνοι που ένιωθαν Έλληνες)⁹⁰. Η προσπάθεια της ηγεσίας του ΝΟΦ ήταν να τερματίσουν οποιαδήποτε δεύτερη σκέψη για το που θα ήθελαν να ανήκουν οι Σλαβόφωνοι της ελληνικής Μακεδονίας. Όμως, υπήρξαν κάποιες αντιμαχίες μεταξύ του Karamidziev (Γραμματέας του ΝΟΦ) και Mitrevski(μέλος του Μακεδονικού Γραφείου του ΚΚΕ). Ο Mitrevski θέλησε το ΝΟΦ να ακολουθήσει την γραμμή του ΚΚΕ περί ισοτιμίας των μειονοτήτων, ενώ ο Karamidziev υποστήριζε την αυτοδιάθεση⁹¹. Ωστόσο, η ρήξη Τίτο-Στάλιν, η διαμάχη Ζαχαριάδη-Βαφειάδη και η αποτυχία σε μεγάλο βαθμό του σχεδίου «Λίμνες» δεν άφηνε περιθώρια ρήξης και εντός του ΝΟΦ. Ο Ζαχαριάδης τους ζήτησε να μείνουν ενωμένοι. Κυρίως η ρήξη Τίτο-Στάλιν και τα επακόλουθα αυτής ώθησαν τον Ζαχαριάδη και το ΚΚΕ να αλλάξουν θέση για το Μακεδονικό. Ο Ζαχαριάδης από το βήμα της 5^{ης} Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ, που έλαβε χώρα στην Αλβανία στις 30 Ιανουαρίου 1949, ανήγγειλε πως ο μακεδονικός λαός θα βρει τη πλήρη εθνική αποκατάσταση του όπως τη θέλει ο

⁸⁷ Ristovic, «Το ζήτημα», σ. 118.

⁸⁸ Κόντης και Σφέτας, *Εμφύλιος Πόλεμος*, σ. 125-127.

⁸⁹ Σφέτας, *Όψεις του Μακεδονικού*, σ. 225.

⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 225.

⁹¹ Στο ίδιο, σ. 226-228.

ίδιος, μετά από τη ενδεχόμενη νίκη του ΔΣΕ⁹². Αρχικά, αυτό θα εμπόδιζε τουλάχιστον τυπικά τους Γιουγκοσλάβους να έχουν οποιαδήποτε επιρροή στην Ελληνική Μακεδονία και την μειονότητα των Σλαβομακεδόνων. Ο Ζαχαριάδης στόχευε στο να αποκόψει τους Σλαβομακεδόνες από την επιρροή της Γιουγκοσλαβίας. Έφτασε σε σημείο να προτείνει στον ΝΟΦ υπουργική θέση στην ΠΔΚ. Η Μόσχα δεν συμφωνούσε με αυτή την στάση του ΚΚΕ, καθώς πίστευε ότι δεν έπρεπε σε μια τέτοια δύσκολη περίοδο να ανακατεύει κάποιος ένα τέτοιο μακροχρόνιο και περίπλοκο ζήτημα, όπως το Μακεδονικό. Μια εκπομπή του ραδιοφωνικού σταθμού «Ελεύθερη Ελλάδα» ανακοίνωσε την απόφαση μιας ομάδας που υπήρχε εντός του ΝΟΦ με επικεφαλής τον Keramidzien.κ Σύμφωνα με αυτήν την ομάδα υπήρξε πρόθεση να ανεξαρτητοποιηθεί η Μακεδονία μέσα στα πλαίσια μιας δημοκρατικής ομοσπονδίας των Βαλκανικών λαών και καλούσε τους Σλαβομακεδόνες της Πέλλας, Φλώρινας και άλλων περιοχών να στηρίζουν αυτή την απόφαση⁹³. Οι Γιουγκοσλάβοι αντέδρασαν υποστηρίζοντας πως μια τέτοια εξέλιξη μπορούσε να οδηγήσει σε πόλεμο στην χερσόνησο του Αίμου, καθώς θα δημιουργούσε εθνικά ζητήματα στις εμπλεκόμενες λαϊκές δημοκρατίες και την Ελλάδα. Ένα τηλεγράφημα του ΚΚΓ προς το ΚΚΕ, ανέφερε πως τους προβλημάτιζε η στάση αυτής της ομάδας⁹⁴. Χωρίς καμιά αμφιβολία αυτή η απόφαση του ΝΟΦ φαινόταν ως άκρως αντίθετη με την προ ολίγου καιρού απόφαση του ΚΚΕ για τη Σλαβομακεδονική μειονότητα. Όπως ήταν φυσικό αυτή η στάση προκάλεσε πολλές αντιδράσεις. Έτσι, στο δεύτερο συνέδριο του ΝΟΦ που συνήλθε στις 25-26 Μαρτίου 1949 στο χωρίο Ψαράδες, οι σύνεδροι αναγνώρισαν την επιθυμία του μακεδονικού λαού στην αυτοδιάθεση⁹⁵. Τέλος, στον απολογισμό του Ζαχαριάδη για την ήττα υπήρξαν υπαίτιοι και εντός του ΝΟΦ. Γίνεται αντιληπτή η τυχοδιωκτική πολιτική που ακολουθούσε το ΚΚΕ στην διάρκεια του εμφυλίου για το Μακεδονικό, καθώς ανάλογα με τις συνθήκες υποστήριζε και άλλη θέση.

Κατά τη διάρκεια της άνοιξης του 1949, υπήρξε μια συχνή ανταλλαγή τηλεγραφημάτων μεταξύ ΚΚΕ και ΚΚΓ. Σε αυτά προσπαθούν να βρουν λύσεις τόσο για την ήδη μειωμένη βοήθεια που έφτανε όσο και για το Μακεδονικό. Ακόμα, γίνεται αντιληπτή μια γενικευμένη προσπάθεια του ΚΚΕ να αποφεύγει μια

⁹² Παπαδάτος, *Άκρως Απόρρητο*, σ. 98.

⁹³ Κόντης, *Σοσιαλιστικά κράτη*, σ. 277.

⁹⁴ Κόντης και Σφέτας, *Εμφύλιος Πόλεμος*, σ. 127-128.

⁹⁵ Rossos, «Greek Communism and Macedonia Nationalism», σ. 65-67.

συνάντηση με τους Γιουγκοσλάβους ιθύνοντες. Η στάση που διατηρεί το ΚΚΕ έγκειται στην γενικότερη στάση των χωρών της Κομινφόρμ. Όπως προείπαμε η βοήθεια των Γιουγκοσλάβων μπορεί να ελαττωνόταν σταδιακά, το πρώτο όμως σημαντικό κόλλημα εμφανίστηκε τον Μάιο του 1949. Εκεί, στα σύνορα Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας, Γιουγκοσλάβοι συνοριακοί εμπόδισαν τους Έλληνες αντάρτες να παραλάβουν ένα φορτίο⁹⁶. Τότε το ΚΚΓ προέβη στο σταδιακό κλείσιμο των συνόρων. Θέλοντας να δικαιολογήσει αυτή του την ενέργεια, υποστήριξε πως το προσωρινό κλείσιμο των συνόρων και η παύση της βοήθειας υπήρξε αποτέλεσμα δυο ενεργειών. Πρώτον, με την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί στο διεθνές κομμουνιστικό μπλοκ σε βάρος της Γιουγκοσλαβίας, φοβόταν ότι σε ενδεχόμενο έλεγχο των συνόρων από κάποιον διεθνή οργανισμό πχ. UNSCOB, δε θα είχε την υποστήριξη των λοιπών Λαϊκών δημοκρατιών. Δεύτερον και εξίσου σημαντικό είναι ότι με τις σχέσεις των δύο κομμουνιστικών κομμάτων να φτάνουν σε αδιέξοδο, φυσικά δεν θα μπορούσαν να συνεχίσουν την συνεργασία τους. Γενικότερη επιθυμία του Τίτο, μετά και τις συνεχείς αποτυχίες των ανταρτών, υπήρξε η σταδιακή απεμπλοκή του από τον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο. Από τις αρχές Ιουνίου γίνεται γνωστό από τον Καρντέλι (υπουργός Εξωτερικών της Γιουγκοσλαβίας) ότι η χώρα του θα διακόψει οποιαδήποτε ροή βοήθειας προς τον ΔΣΕ. Ο Τίτο επισημοποιεί στις αρχές Ιουλίου το κλείσιμο των συνόρων και στις 23 Ιουλίου την παύση της βοήθειας⁹⁷.

Το πολεμικό σκέλος του εμφυλίου θα τερματιστεί στα τέλη Αυγούστου 1949, ο Εθνικός Στρατός θα αναγκάσει σε ήττα και φυγή τους αντάρτες του ΔΣΕ. Αυτή την ήττα βέβαια άργησε να τη δεχτεί ο Ζαχαριάδης, ο οποίος μέχρι και τα τέλη του 1949 ήλπιζε σε μια αναδιοργάνωση του στρατού και αντεπίθεση, όπως συνέβη πριν από ένα χρόνο. Κάτι τέτοιο φάνταζε αδύνατον, καθώς στην μόνη ενέργεια που μπορούσε να προβεί ο Ζαχαριάδης ήταν η παραδοχή της ήττας. Η μη παραδοχή των ευθυνών της ήττας από την ηγεσία του ΚΚΕ και ΔΣΕ φάνηκαν στην 6^η Ολομέλεια της ΚΕ. Η ηγεσία του ΚΚΕ μετέφερε το βάρος των ευθυνών της ήττας στην προδοσία του Τίτο, στην έλλειψη εφεδρειών και στην καθυστέρηση των αποστολών. Δεν μελέτησαν σοβαρά τα λάθη που έκαναν οι ίδιοι κατά την διάρκεια του ένοπλου εμφυλίου πολέμου. Στην εισήγηση του Ζαχαριάδη παρατηρούμε ένα σημαντικό σημείο κατά το

⁹⁶ Κόντης και Σφέτας, *Εμφύλιος Πόλεμος*, σ.148.

⁹⁷ Σταύρος Γ. Ντάγιος, «Ο Αλβανικός παράγοντας στην λήξη του Εμφυλίου Πολέμου», στο Ιωάννης Μουρέλος(επίμ), σ.122-137.

οποίο λέγεται πως η απόφαση του ΚΚΕ για τον ένοπλο αγώνα κρίνεται σωστή, αν όμως η ηγεσία του γνώριζε εκ των προτέρων την προδοσία του Τίτο θα ακολουθούσε άλλον δρόμο⁹⁸. Αρά, εκτός του ότι γίνεται μια συντονισμένη προσπάθεια επίρριψης των ευθυνών σε εξωγενείς παράγοντες, κατανοούμε πως το ΚΚΕ από την αρχή έως το τέλος του εμφυλίου πολέμου βρισκόταν άμεσα εξαρτημένο από τη βοήθεια και υποστήριξη του κομμουνιστικού μπλοκ και ακόμα περισσότερο της Γιουγκοσλαβίας.

3.3: Το σταθερό βουλγαρικό ενδιαφέρον

Η κυβέρνηση της Βουλγαρίας συνέχισε τη σταθερή της βοήθεια στον ελληνικό εμφύλιο και κατά τη διάρκεια του 1948. Ο Δημητρόφ με τις δηλώσεις που είχε κάνει από τη Ρουμανία στις αρχές του 1948, όξυνε την ήδη τεταμένη κατάσταση που επικρατούσε στα Βαλκάνια. Ωστόσο, δεν ήθελε να βρεθεί αντιμέτωπος με τον Στάλιν σε μια περίοδο που οι σχέσεις μεταξύ Τίτο και Στάλιν ήταν τεταμένες. Έτσι, συμμορφώθηκε με τις συστάσεις της Μόσχας. Όσον αφορά την παροχή βοήθειας προς τον ΔΣΕ μετά την άνοιξη και ιδιαίτερα μετά τη ρήξη, οι Βούλγαροι πάντα ενημέρωναν σχετικά την Μόσχα και ύστερα προχωρούσαν σε οποιαδήποτε κίνηση. Αυτό δείχνει για άλλη μια φορά την υπηρετικότητα του Δημητρόφ προς τον Στάλιν. Για να διευθετηθούν ζητήματα που είχαν δημιουργηθεί, ο Δημητρόφ συναντήθηκε με τον Ζαχαριάδη στη Σόφια στις 11 Ιουνίου του 1948⁹⁹. Ο Έλληνας κομμουνιστής ηγέτης πιστεύοντας στις δυνάμεις του ζητούσε όλο και περισσότερα από τον Δημητρόφ, ωστόσο αυτός μπορούσε να ενεργήσει μόνο με εντολή της Μόσχας.

Η Βουλγαρία κατά τα δύο τελευταία χρόνια του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, δε διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο, σε σχέση με την Αλβανία για παράδειγμα. Από την μία η ρήξη Τίτο-Στάλιν που έφερε σε κεντρικό ρόλο την Αλβανία και από την άλλη η σημαντική αύξηση της βοήθειας που έρχονταν από τις λοιπές Λαϊκές Δημοκρατίες, έφεραν τη Βουλγαρία σε δεύτερη μοίρα. Ωστόσο, δεν παύει να παρέχει σημαντικότερη στήριξη στον ΔΣΕ. Ο απεσταλμένος του ΚΚΕ στη Σόφια, Κώστας Σιαπέρας, ήταν υπεύθυνος για τη βοήθεια που κατέφθανε από τους Βούλγαρους συντρόφους και διαμεσολαβητής ανάμεσα στο ΚΚΕ και ΚΚΒ. Επίσης, ένα επιπλέον ζήτημα που προέκυψε το 1948 ήταν η μεταφορά των ανήλικων παιδιών στις Λαϊκές Δημοκρατίες. Στη βουλγαρική περίπτωση, το ΚΚΒ σε μια του έκθεση παρουσιάζει

⁹⁸ Παπαδάτος, *Άκρωι Απόρρητο*, σ. 293-295.

⁹⁹ Petrov, «Comradeship on trial», σ. 52.

τόσο τον συνεχώς αυξανόμενο αριθμό παιδιών που στέλνει ο ΔΣΕ όσο και τις δυσκολίες που ανακύπτουν λόγω αυτού του υψηλού αριθμού¹⁰⁰. Αυτή η κατάσταση δημιουργείται γιατί ο ΔΣΕ στέλνει τους ανήλικους στα στρατόπεδα εκπαίδευσης με στόχο αφού εκπαιδευτούν να επανδρώσουν τις εφεδρείες του ΔΣΕ. Στα ανήλικα παιδιά πρέπει να προστεθεί και ένας σημαντικός αριθμός ηλικιωμένων και γυναικών. Αυτός ο όγκος Ελλήνων εγκαθίσταντο στις πόλεις Πλόβντιφ, Χάρκοβο και αλλού. Σε όλους όσους κατέφταναν στη Βουλγαρία τους δινόταν τροφή, ρουχισμός και ιατρική περίθαλψη. Για άλλη μια φορά γίνεται αντιληπτή η ανθρωπιστική βοήθεια της Βουλγαρίας προς τον ΔΣΕ. Σε αντίθεση με την υλική η ανθρωπιστική βοήθεια των Βουλγάρων παρέμεινε σταθερή καθ'όλη την διάρκεια του εμφυλίου. Το φθινόπωρο του 1948 η Βουλγαρία συνεχίζει να δέχεται παιδιά όχι μόνο από την ελληνική επικράτεια αλλά και από τη Ρουμανία. Σε αυτή την περίπτωση όμως αυτά τα παιδιά θα χρησιμοποιούνταν κατά πάσα πιθανότητα για να ενταχθούν στον ΔΣΕ ως πολεμιστές, περνώντας στα ελληνικά βουνά μέσω της Βουλγαρίας.

Στο πλαίσιο των διεθνών επαφών του ΚΚΕ, ο Ζαχαριάδης σε επιστολή του προς τα αδελφά κομμουνιστικά κόμματα τον Ιούλιο 1948 θα τους ανακοινώσει αυτά που συζητήθηκαν στην 4^η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ¹⁰¹. Βασικό ζήτημα υπήρξε οι ανάγκες του ΔΣΕ, όπως αυτές προέκυπταν από το δύσκολο αγώνα στον Γράμμο. Ο Ζαχαριάδης ζητούσε περισσότερη βοήθεια και ταχύτερη μεταφορά αυτής προς τους αντάρτες. Ακόμα, τους ενημέρωσε για την γενικότερη κατάσταση του αγώνα. Αποτελούσε σύνηθες φαινόμενο από μεριάς του ΚΚΕ, να ενημερώνει σχετικά τα εμπλεκόμενα κομμουνιστικά κράτη σε τακτά χρονικά διαστήματα και πριν ή μετά από σημαντικές μάχες. Ωστόσο, ο ΔΣΕ φαίνεται πως από το καλοκαίρι του 1948 δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στις μάχες. Εκεί άρχισε να υπάρχει μια σκέψη των χωρών της Κομινφόρμ, πως η βοήθεια που στέλνεται και η γενικότερη στήριξη δεν βρίσκει κάποια ουσιαστική ανταπόκριση από τον ΔΣΕ, αφού στην πλειοψηφία των μαχών αργά ή γρήγορα ηττάται. Τέλος, η συνεχιζόμενη αλληλεπίδραση των Ελλήνων και Βουλγάρων κομμουνιστών θα έπρεπε να πραγματοποιείται με προσοχή, καθώς η Ειδική Επιτροπή του ΟΗΕ ακόμα συνέχιζε τις έρευνες στα σύνορα των δύο χωρών.

Στο πλαίσιο του ΟΗΕ είχε ξεκινήσει από τα μέσα του 1948 μια προσπάθεια αποκατάστασης των διπλωματικών σχέσεων μεταξύ της κυβέρνησης των Αθηνών και

¹⁰⁰ Κόντης και Σφέτας, *Εμφύλιος Πόλεμος*, σ. 201.

¹⁰¹ Στο ίδιο, σ. 212.

της Βουλγαρίας. Η Βουλγαρία από την πλευρά της φοβόταν μια ενδεχόμενη επίθεση του Εθνικού στρατού, που σκοπό θα είχε να τερματίσει τις επαφές που είχαν δημιουργήσει οι Βούλγαροι και Έλληνες κομμουνιστές. Η Ελλάδα, με τη συνεχιζόμενη παροχή γενικότερης υποστήριξης στον ΔΣΕ και με τη νέα υπόθεση των αποστολών ανήλικων παιδιών, δεν μπορούσε να βρει ένα κοινό σημείο συζήτησης με τη Βουλγαρία. Επίσης, ο Δημητρώφ προβληματιζόταν με την στάση των ανταρτών, οι οποίοι πολλές φορές παραβίαζαν τα βουλγαρικά σύνορα χωρίς κάποια προηγούμενη προειδοποίηση, δυσχεραίνοντας ακόμα περισσότερο την κατάσταση ανάμεσα στις δύο κυβερνήσεις. Η κατάσταση ήταν αφόρητη κατά τη διάρκεια των μαχών στο Γράμμο το καλοκαίρι του 1948 και αργότερα. Εκεί η Βουλγαρία φοβούμενη ενδεχόμενη ελληνική επέμβαση ζήτησε από τον Ζαχαριάδη να λάβει τα μέτρα του¹⁰². Να προσπαθήσει δηλαδή να περιορίσει τη δράση των μαχητών του ΔΣΕ. Κάτι τέτοιο βέβαια δεν συνέβη.

Στα τέλη του 1948 η Βουλγαρία απέκτησε έναν πιο οργανωτικό ρόλο στο πλαίσιο της μεταφοράς τη κομμουνιστικής διεθνιστικής αλληλεγγύης προς τον ΔΣΕ, καθώς από τα εδάφη της περνούσε σημαντικός αριθμός της υλικής βοήθειας. Ωστόσο, δεν ήταν σε θέση να παρέχει μεγάλη ποσότητα στρατιωτικού υλικού και τροφής. Ένα γράμμα του Κοστόφ (γραμματέας της ΚΕ του ΚΚΒ και ηγετική μορφή του κομμουνιστικού κινήματος στη Βουλγαρία) προς τον Ζαχαριάδη αποτυπώνει αυτήν ακριβώς τη κατάσταση που επικρατούσε. Συγκεκριμένα, ανέφερε πως τα αιτήματα για βοήθεια έχουν μεταβιβαστεί στου Ρουμάνους, οι οποίοι βρίσκονται σε καλύτερη κατάσταση¹⁰³. Σε μια συνάντηση που πραγματοποίησε ο Ζαχαριάδης με τον Δημητρώφ το Δεκέμβριο του 1948 στη Σόφια, υποστηρίζει πως ο ΔΣΕ μπορεί να ανατρέψει την κατάσταση και να νικήσει τον πόλεμο¹⁰⁴. Η αντίληψη του Ζαχαριάδη, που υπήρξε αντίληψη και της ευρύτερης ηγεσίας του ΚΚΕ, δείχνει πως οι ιθύνοντες του ελληνικού κομμουνιστικού αγώνα βρίσκονται εκτός πραγματικότητας. Βρισκόμαστε σε μια περίοδο που το σχέδιο «Λίμνες» δεν μπορεί να εφαρμοστεί ούτε στο μισό, ένα χρόνο μετά την εξαγγελία του. Επιπρόσθετα, ο Εθνικός Στρατός με την τεράστια βοήθεια από τις ΗΠΑ δείχνει να υπερέχει σημαντικά έναντι του ΔΣΕ που πλέον ως τακτικός στρατός μοιάζει αποδυναμωμένος. Αυτά τα σημεία ο Ζαχαριάδης ή δεν τα έβλεπε ή δεν ήθελε να τα δει, με σκοπό να συνεχίσει να εισπράττει την υλική

¹⁰² Κόντης και Σφέτας, *Εμφύλιος Πόλεμος*, σ. 216.

¹⁰³ Petrov, «Comradeship on trial», σ. 53

¹⁰⁴ Αυτόθι.

υποστήριξη για τη συνέχιση του ονείρου της νίκης. Αντίθετα, οι Βούλγαροι είχαν παρατηρήσει την κάμψη του ΔΣΕ από το καλοκαίρι του 1948 και για οποιαδήποτε βοήθεια προς τους Έλληνες αντάρτες συμβουλευόνταν πρώτα την Σοβιετική Ένωση.

Τους πρώτους μήνες του 1949, φαίνεται να υπήρχε επικοινωνία των αντιπροσώπων του ΚΚΕ με Βούλγαρους συντρόφους σχετικά με την αποπομπή του Μάρκου και την πορεία του αγώνα¹⁰⁵. Στο ζήτημα που είχε προκύψει με τη θέση του ΝΟΦ για την Μακεδονία(το είδαμε παραπάνω), οι Βούλγαροι δεν έβλεπαν θετικά μια ενδεχόμενη μακεδονική ενοποίηση, χωρίς να έχουν οι ίδιοι κάποια οφέλη. Από την άνοιξη του 1949 θα ξεκινήσει η σταδιακή μείωση της στρατιωτικής αρωγής από την πλευρά της Βουλγαρίας. Αυτή η μείωση φαίνεται και από τις απαντήσεις που δίνουν στις επίμονες εκκλήσεις του Ζαχαριάδη για αποστολή καυσίμων και άλλων αναγκαίων. Οι Βούλγαροι θα περιοριστούν στην ανθρωπιστική βοήθεια. Βρισκόμαστε τρεις περίπου μήνες πριν την ήττα του ΔΣΕ. Το κομμουνιστικό μπλοκ, ιδιαιτέρως η Βουλγαρία και Αλβανία δεν ήθελαν να επωμιστούν και άλλα σοβαρότερα προβλήματα, αφού από το 1947 βρίσκονται υπό το αυστηρό βλέμμα του ΟΗΕ. Έτσι, αποφασίζουν με προτροπή των Σοβιετικών να κλείσουν τα σύνορα τους από τη 1^η Μαΐου 1949¹⁰⁶. Παρά το κλείσιμο των συνόρων, στην πλευρά του βουλγαρικού εδάφους συνεχίζονταν να εμφανίζονται αντάρτικα τμήματα του ΔΣΕ που οι Βούλγαροι ήθελαν να πατάξουν με οποιοδήποτε τρόπο¹⁰⁷. Το ίδιο μοτίβο θα συνεχιζόταν και το καλοκαίρι, με τον ΔΣΕ να ζητάει βοήθεια και τους Βούλγαρους συντρόφους να ενεργούν μόνο με εντολή της Σοβιετικής Ένωσης.

Ο ΔΣΕ από την ήττα του και έπειτα προσπαθούσε να αναδιοργανώσει τις αντάρτικες μονάδες. Η στάση της Βουλγαρίας όσον αναφορά την υποστήριξη και βοήθεια αυτής της προσπάθειας υπήρξε ξεκάθαρη. Δεν επρόκειτο να βοηθήσει με οποιοδήποτε τρόπο μια τέτοια προσπάθεια. Η σωστή αντιμετώπιση των πολιτικών προσφύγων και των ανήλικων παιδιών που συσσωρεύτηκαν στη Βουλγαρία και σε άλλα κομμουνιστικά κράτη καθ' όλη τη διάρκεια του εμφυλίου και ιδιαίτερα μετά την ήττα του ΔΣΕ, αποτελούσε την μόνη και πολύ σημαντική δουλειά που μπορούσε να απασχολεί το ΚΚΒ. Για τον Δημητρόφ και τους Βούλγαρους είχε τελειώσει

¹⁰⁵ Banac, *The Diary*, σ. 453.

¹⁰⁶ Petrov, «Comradeship on trial», σ.54.

¹⁰⁷ Κόντης και Σφέτας, *Εμφύλιος Πόλεμος*, σ.224.

οριστικά η εμπλοκή τους στον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο. Μετά από μια ταραγμένη δεκαετία από πολλές όψεις, σίγουρα θα ήθελαν να αφοσιωθούν στα δικά τους θέματα.

3.4: Ο Χότζα και η Αλβανία στο προσκήνιο, κατά τα δύο τελευταία έτη του εμφυλίου

Η αλβανική αλληλεγγύη προς τους Έλληνες αντάρτες αυξήθηκε σημαντικά στο δεύτερο μισό του εμφυλίου πολέμου και θα μπορούσε να χαρακτηριστεί πολυεπίπεδη. Πραγματοποιήθηκαν σημαντικές συναντήσεις του Ζαχαριάδη με τον Χότζα που αφορούσαν διάφορα θέματα. Ωστόσο, με το τέλος του εμφυλίου οι σχέσεις τόσο των δύο αντρών όσο και των δύο κομμάτων χειροτέρευσαν. Επιπρόσθετα, η αλβανική πλευρά σε οποιαδήποτε μορφής αρωγής προς τον ΔΣΕ όφειλε να είναι προσεκτική. Εκτός από την Ειδική Επιτροπή για τα Βαλκάνια που ερευνούσε τα σύνορα και των τριών χωρών (Ελλάδας, Βουλγαρίας, Αλβανίας), είχε και τον φόβο μιας πιθανής επίθεσης του ελληνικού στρατού, φόβος που υπήρχε σε όλη την διάρκεια του εμφυλίου. Αυτό γιατί το αλβανικό έδαφος πολλές φορές παραβιάζονταν από τους Έλληνες αντάρτες για να ξεφύγουν ή να ανασυγκροτηθούν, όπως συνέβη το καλοκαίρι του 1948. Έτσι, η ελληνική κυβέρνηση σκεφτόταν ένθερμα μια εισβολή στην Αλβανία με σκοπό να εξαλείψουν τους αντάρτες. Σημαντικό στοιχείο της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου είναι η μετατροπή της Αλβανίας σε κέντρο αποστολής του μεγαλύτερου μέρους της κομμουνιστικής βοήθειας που στελνόταν. Έτσι, ο Χότζα πλέον θα έστρεφε όλα τα βλέμματα των δυτικών πάνω του.

Από τις αρχές του 1948 ο Ζαχαριάδης συναντιέται με τον Χότζα για τη διευθέτηση ορισμένων ζητημάτων¹⁰⁸. Ένα από αυτά αποτελεί η αποστολή καυσίμων. Έτσι, φαίνεται η συνέχιση της συστηματικής υποστήριξης των Αλβανών συντρόφων. Πριν την οριστική ρήξη του Τίτο με την Κομινφόρμ, ο ίδιος ο Χότζα αντιμετώπιζε προβλήματα με τον Τίτο. Μπορεί οι Αλβανοί κομμουνιστές να υπήρξαν φίλα προσκείμενη στη Μόσχα, ωστόσο δε θα πρέπει να ξεχνάμε τη στενή επιρροή που είχε ο Τίτο στα αλβανικά πράγματα, αποτέλεσμα διαφόρων παραγόντων του παρελθόντος. Όμως, ο Χότζα με τη θέση που πήρε στη μεγάλη ρήξη του κομμουνιστικού μπλοκ, βρήκε ιδιαίτερα χαρούμενο τον Ζαχαριάδη, καθώς και ο ίδιος ακολουθούσε φιλοσοβιετική πολιτική στον υπερθετικό βαθμό.

¹⁰⁸ Ντάγιος, *Ζαχαριάδης Χότζα*, σ.310.

Η αλβανική υλική υποστήριξη αλλά και τα κέντρα υποδοχής τραυματιών και στρατιωτικού υλικού που λειτουργούσαν στην Αλβανία αυξήθηκαν αισθητά λόγω της ρήξης Τίτο-Στάλιν. Στο Δυρράχιο κατέφθανε ο μεγαλύτερος όγκος στρατιωτικού υλικού, ιματισμού, ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και οτιδήποτε άλλο χρήσιμο, από τις υπόλοιπες Λαϊκές Δημοκρατίες. Αξιοσημείωτη μπορεί να χαρακτηριστεί η αποστολή βοήθειας από την Τσεχοσλοβακία, την Πολωνία και την Ουγγαρία. Στο δεύτερο μισό του εμφυλίου αυτές οι τρεις χώρες βοήθησαν σημαντικά τον αγώνα του ΔΣΕ. Στο αλβανικό έδαφος εμφανίζεται ένα ολόκληρο δίκτυο στρατοπέδων εκπαίδευσης, νοσοκομείων, κέντρων εφοδιασμού και αποθηκών. Ενδεικτικές πόλεις που ξεδιπλώνεται αυτό το δίκτυο ήταν η Μοσχόπολη, το Αργυρόκαστρο, η Κορυτσά¹⁰⁹. Η παραπάνω πηγή προέρχεται από ένα υπόμνημα της ελληνικής κυβέρνησης προς την Ειδική Επιτροπή για τα Βαλκάνια, που αναδεικνύει την άμεση συμπλοκή των Αλβανών κομμουνιστών στον ελληνικό εμφύλιο. Βέβαια, γνωστή υπήρξε η στάση του ΚΚΕ για το θέμα των στρατοπέδων εκπαίδευσης. Υποστήριζε πως δεν ήταν τίποτε παραπάνω από κέντρα που γέμιζαν από κατατρεγμένους αγωνιστές που έψαχναν διέξοδο. Η εξέλιξη του εμφυλίου φανέρωσε την πραγματική αλήθεια. Ακόμα περισσότερο φως έπεσε με το πέρας του εμφυλίου και από μαρτυρίες ανθρώπων που έζησαν σε αυτά.

Οι επιθέσεις του Εθνικού Στρατού στις μάχες του Γράμμου τον Ιούλιο και Αύγουστο του 1948 έφεραν σε τρομερά δύσκολη θέση το ΔΣΕ. Παρά την συστηματική βοήθεια που δέχονταν ο ΔΣΕ από την Σοβιετική Ένωση και το Χότζα, δε μπόρεσε να την αξιοποιήσει στο πεδίο των μαχών¹¹⁰. Η δύναμη του Εθνικού Στρατού δεν άφησε πολλά περιθώρια στους αντάρτες που μάχονταν σκληρά. Παρά την αρνητική απάντηση που έδωσε ο Χότζα για την είσοδο των ανταρτών στην Αλβανία με σκοπό να περάσουν στο Βίτσι, ο Βαφειάδης αποφάσισε να προχωρήσει σε αυτόν τον ελιγμό στις 20 προς 21 Αυγούστου¹¹¹. Η απόφαση του στρατηγού Μάρκου υπήρξε αντίθετη με τη γνώμη των Αλβανών που δικαιολογημένα φοβούνταν, καθώς αυτός ο ελιγμός μπορούσε να πυροδοτήσει μια ενδεχόμενη επίθεση της κυβέρνησης των Αθηνών. Παρά την αρχική άρνηση του Χότζα για τον ελιγμό, όταν αυτός πραγματοποιήθηκε οι Αλβανοί δεν προέβησαν σε καμία ουσιαστική απαγόρευση. Επίσης, αποδείχτηκε πως η κυβέρνηση των Αλβανών δεν

¹⁰⁹ Παπαδάτος, *Άκρως Απόρρητο*, σ. 271-272.

¹¹⁰ Στο ίδιο, σ. 367.

¹¹¹ Κόντης, *Σοσιαλιστικά κράτη*, σ. 267-268.

ακολούθησε ούτε τις εκκλήσεις της Ειδικής Επιτροπής, η οποία συνιστούσε να αφοπλιστούν και να τεθούν υπό κράτηση οι Έλληνες αντάρτες που θα έφθαναν σε αλβανικό έδαφος. Ο ελιγμός του Βαφειάδη στην ουσία δεν συνοδεύτηκε από κάποια στρατιωτική νίκη, παρά μόνο χρησίμευσε στον απεγκλωβισμό των ανταρτών, οι οποίοι μαζικά πέρασαν στο αλβανικό έδαφος. Πολλοί από τους αντάρτες έμειναν για κάποιο διάστημα στην Αλβανία για να εργαστούν σε διάφορα έργα με σκοπό να αποκτήσουν εμπειρία που αργότερα θα να την χρησιμοποιήσουν για τις υπηρεσίες του ΔΣΕ¹¹². Άλλοι παρέμειναν στα βουνά συνεχίζοντας τον αγώνα. Αυτό αποδεικνύει ακράδαντα πως οι σχέσεις των δυο κομμουνιστικών κομμάτων βρίσκονται στο ζενίθ.

Λίγους μήνες πριν την κατάρρευση του ΔΣΕ, το ζήτημα της στράτευσης των Τσάμηδων έρχεται και πάλι στο προσκήνιο. Η ανάγκη του ΔΣΕ για εφεδρείες γίνεται πάλι αντιληπτή. Η μέχρι πρότινος εθελούσια κατάταξη των Τσάμηδων δεν επέφερε καρπούς, σύμφωνα με τον Λευτέρη Βουτσά(απεσταλμένο του ΚΚΕ στα Τίρανα και μέλος της πολιτοφυλακής του ΔΣΕ)¹¹³. Έτσι, πάρθηκαν αυστηρότερα μέτρα. Από το Μάρτιο του 1949, το ΚΕΑ άρχισε να υποστηρίζει πως οι Τσάμηδες θα έπρεπε αναγκαστικά να πολεμήσουν στο πλευρό του ΔΣΕ. Αυτό βέβαια θα γινόταν με εξαναγκαστικά μέσα. Η νέα τακτική εμπεριείχε βία, αυστηρή αστυνόμευση και φυλακίσεις σε όσους δεν επιθυμούσαν να βοηθήσουν τον αγώνα ή υπονόμευαν τη προσπάθεια του ΚΚΕ. Αυτά θα αντιμετώπιζαν όσοι Τσάμηδες δεν στρατολογούνταν με το ΔΣΕ. Τα αποτελέσματα όμως δεν ήταν τα αναμενόμενα καθώς βρεθήκαν στο πεδίο της μάχης, αριθμός Τσάμηδων που δεν ξεπερνούσε τους πεντακόσιους. Γίνεται κατανοητό πως ο μεγαλύτερος αριθμός των Τσάμηδων δεν επιθυμούσε να λάβει μέρος στον εμφύλιο πόλεμο. Άλλωστε οι πιο ακραίοι από αυτούς δεν ήθελαν να έχουν καμία σχέση με την Ελλάδα. Χαρακτηριστικό στοιχείο είναι ότι μεγάλος αριθμός Τσάμηδων για να αποφύγει τη στρατολόγηση υπέβαλε αίτηση απόκτησης αλβανικής ιθαγένειας. Πάντως υπήρχε και μια μερίδα Τσάμηδων που ήλπιζε ακόμα στον επαναπατρισμό. Τέλος, σε οποιοδήποτε σενάριο επιστροφής στην Ελλάδα έδωσε ένα διάταγμα της αλβανικής κυβέρνησης τον Απρίλιο του 1953¹¹⁴. Σύμφωνα με το οποίο αποκτούσαν την αλβανική ιθαγένεια όσοι Τσάμηδες βρίσκονταν στην

¹¹² Ντάγιος, *Ζαχαριάδης Χότζα*, σ. 316.

¹¹³ Στο ίδιο, σ. 240.

¹¹⁴ Στο ίδιο, σ. 244.

Λαϊκή Δημοκρατία της Αλβανίας¹¹⁵. Όσοι έφεραν αντίρρηση κυνηγήθηκαν και εκδιώχθηκαν. Με αυτόν τον τρόπο έληξε και το ζήτημα των Τσάμηδων.

Με την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί στα σύνορα μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας, οι Αλβανοί όφειλαν να γίνουν πιο προσεκτικοί όσον αναφορά την δραστηριότητα που αφορούσε τον ΔΣΕ. Αποφασίστηκε η μεταφορά των αποστολών να γίνεται βράδυ, όπως και οποιαδήποτε άλλη ενέργεια που έχρηζε μυστικότητας. Το σημαντικότερο ήταν να μειωθεί η συνεχιζόμενη μετακίνηση των ανταρτών προς το αλβανικό έδαφος. Σαφώς, η αλβανική πλευρά δεν ήθελε να προκαλεί τα δυτικά βλέμματα. Επίσης, οι Αλβανοί σύντροφοι κατηγορήθηκαν ότι ορισμένες φορές αποσπούσαν μερίδιο από τις αποστολές που έφταναν στην Αλβανία για τον ΔΣΕ. Αυτές οι κατηγορίες προέρχονταν από τους Έλληνες κομμουνιστές και αφορούσαν τρόφιμα, πυρομαχικά και καύσιμα. Έτσι, οι απεσταλμένοι του ΚΚΕ στην Αλβανία απαίτησαν να ελέγχουν πλήρως το υλικό που ερχόταν στην Αλβανία για το ΔΣΕ. Αυτές οι εξελίξεις καθυστερούσαν περαιτέρω τον εφοδιασμό του ΔΣΕ. Παρ' όλα αυτά σε πολλές περιπτώσεις ο Ζαχαριάδης και οι Έλληνες αντάρτες αδιαφορούσαν για τους φόβους των Αλβανών και περνούσαν στο έδαφός τους για ανασυγκρότηση και οτιδήποτε άλλο. Από το αλβανικό έδαφος ξεκίνησε μια επίθεση των ανταρτών στις αρχές Απριλίου του 1949. Πρόκειται για αντάρτες που είχαν ξεχειμωνιάσει σε διάφορα εφοδιαστικά κέντρα της Αλβανίας¹¹⁶. Η απόφαση που πήρε η Σοβιετική Ένωση για σταδιακή μείωση της βοήθειας προς τον ΔΣΕ και κλείσιμο των συνόρων της Αλβανίας, αποδείχθηκε μια κίνηση ζωτικής σημασίας για την συνέχεια του ελληνικού εμφυλίου. Καθώς πλέον τα προνόμια αυτά που διευκόλυναν τον ΔΣΕ άρχισαν να χάνονται. Η αντίστροφη μέτρηση για την ήττα του άρχισε να μετράει.

Στις 15 Αυγούστου 1949, ο Χότζα με τον Ζαχαριάδη σε μια από τις πολλές συναντήσεις που είχαν το τελευταίο διάστημα, συζήτησαν για το ενδεχόμενο υποχώρησης των Ελλήνων ανταρτών από τον Γράμμο και το Βίτσι προς την Αλβανία¹¹⁷. Τη συγκεκριμένη άποψη του Ζαχαριάδη, ο Χότζα τη έβλεπε με προβληματισμό, καθώς θεωρούσε ότι η έλευση μεγάλου αριθμού ανταρτών θα έθετε σε κίνδυνο την ασφάλεια της Αλβανίας. Την ίδια στιγμή από το Βίτσι πέρασαν σε αλβανικό έδαφος περί τους διακόσιους εβδομήντα δύο μαχητές του ΔΣΕ και περίπου

¹¹⁵ Ντάγιος, *Ζαχαριάδης Χότζα*, σ. 245.

¹¹⁶ Στο ίδιο, σ. 321.

¹¹⁷ Στο ίδιο, σ.325-327.

πέντε χιλιάδες πολίτες. Σε αντίθεση με την προηγούμενη χρονιά, αυτή τη φορά αποπλίστηκαν και περιορίστηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Από την άνοιξη του 1949 παρατηρούνται προβλήματα ανάμεσα στο ΚΕΑ και το ΚΚΕ. Προβλήματα που αφορούσαν την γενικότερη στήριξη των Αλβανών προς τον αγώνα του ΚΚΕ. Μια από τις διάφορες ενέργειες του Ζαχαριάδη για την εξομάλυνση της κατάστασης που είχε δημιουργηθεί με τον Αλβανό, ήταν η μετάβαση του στην Κορυτσά στις 26 Αυγούστου 1949¹¹⁸. Εκεί συναντήθηκε με τον Χότζα και του κοινοποίησε μία επιστολή της ηγεσίας του ΚΚΕ. Η επιστολή στόχευε στο να διευθετήσει τις διαφορές ανάμεσα στο ΚΕΑ και το ΚΚΕ. Αντ' αυτού πυροδότησε και άλλες διαφωνίες. Αποτέλεσμα αυτής της επιστολής υπήρξε η σκληρότερη αντιμετώπιση των ανταρτών που βρίσκονταν σε αλβανικό έδαφος.

Πολλά στελέχη από την ηγεσία του ΚΚΕ βρίσκονταν στην Αλβανία. Προσπαθούσαν, ιδιαίτερα ο Ζαχαριάδης να πείσει το διεθνές κομμουνιστικό μπλοκ πως ο αγώνας τους δεν είχε τελειώσει. Κάτι τέτοιο βέβαια δεν ίσχυε. Στις 9 Οκτωβρίου 1949 συγκαλείται η 6^η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ στο Μπουρέλι¹¹⁹. Εκεί, ακούστηκε η πολιτική και στρατιωτική κατεύθυνση του ΚΚΕ και ΔΣΕ που ακολούθησε κα' όλη τη διάρκεια του εμφυλίου. Επίσης, ακούστηκαν τα αίτια της ήττας και το πως θα κινηθεί το ΚΚΕ σύμφωνα με την νέα κατάσταση που είχε δημιουργηθεί¹²⁰. Όπως ήταν φυσικό, το κλίμα δεν ήταν ανάλογο με αυτό των προηγούμενων ολομελειών. Τώρα έπρεπε να δεχτούν την ήττα τους και να προχωρήσουν παρακάτω. Οι σχέσεις του ΚΕΑ και του ΚΚΕ επιδεινώθηκαν ακόμα περισσότερο στα τέλη του έτους σε βαθμό που χρειάστηκε η παρέμβαση της Μόσχας και του ίδιο του Στάλιν σε ρόλο διαμεσολαβητή. Ο Χότζα κατηγορούσε το ΚΚΕ και τον Ζαχαριάδη για ψευδή στοιχεία που έδιναν για την κατάσταση που επικρατούσε στον αγώνα. Ενώ, ο Ζαχαριάδης κατηγορούσε τον Χότζα για τιτοϊσμό και για καθυστέρηση της βοήθειας. Αυτές ήταν μερικές μόνο κατηγορίες, που συνέχισαν να ανταλλάσσουν οι δυο ηγέτες και στις αρχές του 1950. Το σημαντικότερο γεγονός συνέβη τον Νοεμβρίου 1949 με την απόφαση της ΚΕ του ΚΕΑ να προχωρήσει στην άμεση απέλαση όχι μόνο της κομματικής ηγεσίας του ΚΚΕ αλλά και των ανταρτών¹²¹. Βέβαια, η σοβιετική πλευρά προσπάθησε να πείσει τους Αλβανούς να

¹¹⁸ Ντάγιος, *Ζαχαριάδης Χότζα*, σ. 331.

¹¹⁹ Παπαδάτος, *Άκρως απόρρητο*, σ. 293

¹²⁰ Στο ίδιο, σ. 296.

¹²¹ Ντάγιος, *Ζαχαριάδης Χότζα*, σ.340.

μην δράσουν βιαστικά, καθώς θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν όπως επιθυμούσαν τη μάζα των ανταρτών στη συνεχιζόμενη αντιπαράθεση που είχε με την ελληνική κυβέρνηση. Πάντως, αρκετός αριθμός ανταρτών και λοιπών Ελλήνων που κατέφθασαν είτε νωρίτερα είτε αργότερα στην Αλβανία, έφυγαν με προορισμό άλλες κομμουνιστικές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης.

3.5: Η περίπτωση της Ρουμανίας

Η συνδρομή των Ρουμάνων γίνεται αντιληπτή από την αρχή του εμφυλίου. Όμως, σε καμία περίπτωση δεν έφτασε την αρωγή των υπόλοιπων Βαλκανικών χωρών. Η βοήθεια της Ρουμανίας θα γίνει περισσότερο αισθητή από τα μέσα του 1948 και έπειτα. Αρχικά, όπως και τα υπόλοιπα Βαλκανικά κράτη έτσι και η Ρουμανία στις αρχές του 1948 θα βρεθεί αντιμέτωπη με την απαίτηση του ΔΣΕ να αναγνωρίσει την ΠΔΚ. Κάτι τέτοιο δεν συνέβη. Οι Ρουμάνοι έμειναν στον χαιρετισμό και τη συνέχιση της υποστήριξης του αγώνα του ΚΚΕ και των αγωνιστών του¹²². Από τα μέσα του 1948 άρχισε να φαίνεται περισσότερο η στήριξη των Ρουμάνων συντρόφων, εξαιτίας της σοβιετικής παρότρυνσης αλλά και της ρήξης Τίτο Στάλιν. Η Ρουμανία άρχισε από την άνοιξη να στέλνει σημαντική βοήθεια καθώς και σημαντικό όγκο καυσίμων. Στην κορύφωση του εμφυλίου για τον ΔΣΕ υπήρξε πολύ σημαντική η αύξηση της ποικιλόμορφης βοήθειας από χώρες όπως η Ρουμανία, που προηγούμενος βοηθούσαν με μικρότερη συχνότητα και ποιότητα. Επίσης, οι Ρουμάνοι έλαβαν μέρος σε μια μεγαλειώδη αποστολή υλικής βοήθειας με κωδική ονομασία «S» που θα ξεκινούσε από το καλοκαίρι του 1948 και μετά. Πρόκειται για μία πολωνική πρωτοβουλία. Ακόμα, έλαβαν μέρος η Τσεχοσλοβακία και η Ουγγαρία. Για τον συντονισμό της αποστολής έγιναν τέσσερις συσκέψεις με την πρώτη να πραγματοποιείται στη Ρουμανία στις 10 Μαρτίου 1948. Από πλευράς ΚΚΕ ο Ρούσος και Ιωαννίδης έλαβαν μέρος στις συσκέψεις. Ο στρατιωτικός εξοπλισμός και λοιπός εφοδιασμός θα έφτανε στο Δυρράχιο και από εκεί θα διοχετεύονταν στην Ελλάδα. Η Ρουμανία σε αυτή την αποστολή βοήθησε κυρίως στρατιωτικά.

Στο ρουμάνικο έδαφος έφτασαν, από την εξαγγελία της αποστολής των ανηλίκων παιδιών και έπειτα, μεγάλος αριθμός ανήλικων παιδιών. Εκεί, οι Ρουμάνοι σύντροφοι πραγματοποίησαν μια σημαντική προσπάθεια περίθαλψης των παιδιών που έφταναν χωρίς συνοδεία. Για τον σκοπό αυτόν δημιουργήθηκαν ειδικά

¹²² Ηλιού, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος πόλεμος*, σ. 268-269.

διαμορφωμένες εγκαταστάσεις, σαν μικροί οικισμοί, σε διάφορες περιοχές της χώρας. Ακόμα, τα παιδιά άρχισαν να πηγαίνουν σχολείο και να ασχολούνται με διάφορες δραστηριότητες. Ο πρώτος όγκος παιδιών που έφθασε στην Ρουμανία ήταν περίπου 3.000¹²³. Επιπρόσθετα, οι Ρουμάνοι δέχονταν τραυματίες για περίθαλψη, ηλικιωμένους και γυναίκες¹²⁴. Μετά τη ρήξη των σχέσεων μεταξύ ΚΚΕ και ΚΚΓ ο ραδιοφωνικός σταθμός «Ελεύθερη Ελλάδα» μεταφέρθηκε από το Βελιγράδι προς το Βουκουρέστι τον Μάρτιο του 1948. Ακόμα μια ένδειξη της αμέριστης συμπαράστασης των Ρουμάνων συντρόφων.

Μια πολύ σημαντική κίνηση τόσο της Ρουμανίας όσο και των λοιπών κομμουνιστικών χωρών πλην των Βαλκανικών(Αλβανία, Βουλγαρία, Γιουγκοσλαβία) είναι η προσπάθεια εύρεσης 10 εκατομμυρίων δολαρίων για την αγορά όπλων και πυρομαχικών. Η συνάντηση που πραγματοποίησαν τα στελέχη των εκάστοτε κομμουνιστικών κομμάτων στο Βουκουρέστι στις 10 Μαρτίου 1949, αυτόν τον σκοπό είχε. Βέβαια, η εύρεση αυτού του τεράστιου ποσού ήταν ουτοπική, οπότε περιορίστηκαν στο να δημιουργήσουν ένα ταμείο με στόχο τα 2,5 εκατομμύρια δολάρια. Αυτά τα χρήματα προέρχονταν κυρίως από την Πολωνία και την Ουγγαρία, για την αγορά των απαραίτητων στρατιωτικών προμηθειών και ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης¹²⁵. Επιπρόσθετα, οι Ρουμάνοι συνέχιζαν να στέλνουν μεγάλο όγκο καυσίμων προς τον ΔΣΕ. Μόνο το 1949 έστειλαν περίπου 4.500 τόνους¹²⁶. Εντούτοις γίνεται κατανοητό πως όλη η βοήθεια των Ρουμάνων συντρόφων αποδείχθηκε απολύτως σημαντική για τον αγώνα που έδινε ο ΔΣΕ τα δύο τελευταία χρόνια του εμφυλίου. Καταλαμβάνει μεγαλύτερη αξία αν συνυπολογίσουμε τη δύσκολη περίοδο που περνούσε στις αρχές του 1949, έπειτα από σειρά αποτυχιών χρειάζονταν την υποστήριξη για την επίτευξη των στόχων του. Η αρωγή και στήριξη ερχόταν με τον ένα ή με τον άλλων τρόπο, η πολυπόθητη νίκη όμως δεν ήρθε ποτέ. Το ΚΚΡ με το πέρας του εμφυλίου πολέμου συνέχισε να έχει σχέσεις με το ΚΚΕ. Αυτές οι σχέσεις σχετίζονται με την πραγματοποίηση της 7^{ης} Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ στο Βουκουρέστι στις 14-17 Μαΐου 1950¹²⁷. Ακόμα, στο μεγάλο αριθμό πολιτικών προσφύγων που είχαν εγκατασταθεί και ζούσαν τα τελευταία χρόνια στη Ρουμανία. Το ίδιο συνέβη και σε διάφορες ακόμα Λαϊκές Δημοκρατίες. Η πιο γνωστή κοινότητα

¹²³ Οικονομίδης, *Η διεθνής συγκυρία*, σ. 240.

¹²⁴ Κόντης και Σφέτας, *Εμφύλιος Πόλεμος*, σ. 218.

¹²⁵ Παπαδάτος, *Άκρως Απόρρητο*, σ. 110-112.

¹²⁶ Μαραντζίδης, *Ο ΔΣΕ*, σ. 39.

¹²⁷ Παπαδάτος, *Άκρως Απόρρητο*, σ. 394.

Ελλήνων αγωνιστών του ΔΣΕ έδρευε στο Ουζμπεκιστάν. Τέλος, συνέχισε να λειτουργεί ο ραδιοφωνικός σταθμός του ΚΚΕ στο Βουκουρέστι για αρκετά χρόνια.

Συμπεράσματα

Από την παρούσα μελέτη βγαίνει το συμπέρασμα ότι το ΚΚΕ και ο ΔΣΕ δέχονταν καθοδήγηση και ευρεία υλική υποστήριξη από τη Σοβιετική Ένωση και τα Βαλκανικά κράτη. Μπορεί το παραπάνω να ακούγεται αυτονόητο, αλλά η πλευρά του ΚΚΕ για αρκετά χρόνια αρνούνταν οποιαδήποτε σημαντική ανάμειξη αυτών των χωρών στον εμφύλιο πόλεμο. Εν αντιθέσει, θα λέγαμε πως υπήρχε εξάρτηση στον υπέρτατο βαθμό. Αρχικά, από τις πηγές που παρατέθηκαν στην εργασία, γίνεται εύκολα αντιληπτό πως ο Ζαχαριάδης προχώρησε στον ένοπλο αγώνα όταν εξασφάλισε προφορικά τουλάχιστον και έπειτα πρακτικά την υποστήριξη κυρίως της Σοβιετικής Ένωσης και της Γιουγκοσλαβίας. Η βοήθεια της Γιουγκοσλαβίας μέχρι τη ρήξη Τίτο-Στάλιν διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στον αγώνα του ΚΚΕ. Επίσης, οι επιστολές και τα διάφορα τηλεγραφήματα που έχουν ανταλλάξει ανώτατα στελέχη των κομμουνιστικών κομμάτων που εμπλέκονται, δείχνουν εξόφθαλμα πως το ΚΚΕ είχε άμεση συνεργασία με ολόκληρο το κομμουνιστικό μπλοκ της Ανατολικής Ευρώπης. Επιπρόσθετα, ο Ζαχαριάδης είχε άμεση επικοινωνία και συναντήσεις με Σοβιετικούς αξιωματούχους, καθώς αυτοί ήταν που έπαιρναν όλες τις αποφάσεις. Ακόμα, γίνεται αντιληπτό ότι ο Στάλιν χρησιμοποιούσε το ελληνικό ζήτημα ανάλογα με τις ανάγκες του να σταθεί στην διεθνή σκηνή. Το έκανε μετά την ρήξη για να κρατήσει την προσήλωση του Ζαχαριάδη αλλά και για να είναι σίγουρος πως ο Τίτο δεν θα επεκταθεί περεταίρω στα Βαλκάνια. Η παρούσα μελέτη επίσης, ανέδειξε και την σπουδαία, πολλαπλή στήριξη που δέχτηκε ο ΔΣΕ από τα κράτη της Βαλκανικής. Ο ρόλος των Βούλγαρων και Αλβανών κομμουνιστών για παράδειγμα υπήρξε σημαντικός καθ' όλη την διάρκεια του αγώνα του ΚΚΕ και ιδιαίτερα τα δύο τελευταία έτη του αγώνα, καθώς παρείχαν πολυεπίπεδη στήριξη. Η συνεργασία με τις τρεις αυτές βόρειες χώρες εκ του αποτελέσματος φαίνεται πως ήταν από τις πιο καθοριστικές. Ωστόσο, όσο σημαντική και αν υπήρξε η στρατιωτική και χρηματική ενίσχυση που αναλύσαμε στην παρούσα μελέτη, ο ΔΣΕ δεν μπορούσε να την εκμεταλλευτεί στο έπακρο για διάφορους λόγους. Η εμπλοκή των Αμερικανών, η φθορά και κούραση των ανταρτών και οι διεθνείς συνθήκες που έδειχναν στον Στάλιν πως η συνέχιση αυτής της κατάστασης στην Ελλάδα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο τα δικά του κεκτημένα στην Βαλκανική, ήταν μερικά από τα σημεία που οδήγησαν το ΚΚΕ στην ήττα. Άρα, με βεβαιότητα μπορούμε να συμπεράνουμε πως ο ελληνικός

εμφύλιος πόλεμος υπήρξε όχι μόνο μια εσωτερική διαμάχη αλλά και μία εξωτερική που αφορούσε εξίσου τα δύο αντίπαλα στρατόπεδα του Ψυχρού Πολέμου.

Βιβλιογραφία

- Ηλιού, Φίλιππος, *Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος: Η εμπλοκή του ΚΚΕ*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2010.
- Καλύβας, Ν. Στάθης και Μαραντζίδης, Νίκος, *Εμφύλια Πάθη: 23+2 ερωτήσεις και απαντήσεις για τον εμφύλιο*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2016.
- Καλύβας, Ν. Στάθης, «Μορφές διαστάσεις και πρακτικές της βίας στον εμφύλιο (1943-1949): Μια πρώτη προσέγγιση», Στο Ηλίας Νικολακόπουλος (επίμ), *Ο εμφύλιος πόλεμος: Από την Βάρκιζα στο Γράμμο Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1949*, (Αθήνα: Θεμέλιο, 2002), σ. 188-207.
- Κόντης, Βασίλης, *Σοσιαλιστικά κράτη και ΚΚΕ στον εμφύλιο*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2012.
- Κόντης, Βασίλης και Σφέτας, Σπυρίδων, *Εμφύλιος πόλεμος: Έγγραφα από τα γιουγκοσλαβικά και βουλγαρικά αρχεία*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2006.
- Μαραντζίδης, Νίκος και Τσίβος, Κώστας, *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος και το διεθνές κομμουνιστικό σύστημα: Το ΚΚΕ μέσα από τα τσεχικά αρχεία 1946-1968*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2012.
- Ντάγιος, Γ. Σταύρος, *Νίκος Ζαχαριάδης Ενβερ Χότζα: Συνεργασία και μυστικές συμφωνίες του ΚΚΕ με την Αλβανία 1943-1974*, Θεσσαλονίκη, Literatus, 2019.
- Ντάγιος, Γ. Σταύρος, «Ο Αλβανικός παράγοντας στην λήξη του Εμφυλίου Πολέμου» στο Ιωάννης Μουρέλος, *Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος: Μια αποτίμηση, πολιτικές, ιδεολογικές, ιστοριογραφικές προεκτάσεις*, (Αθήνα: Ελληνικά γράμματα, 2007).
- Οικονομίδης, Φοίβος, *Η διεθνής συγκυρία και το ΚΚΕ 1939-1954: Ιστορική μελέτη με αρχειακά ντοκουμέντα*, Αθήνα, κψμ, 2020.
- Παπαδάτος, Νίκος, *Άκρως απόρρητο: Οι σχέσεις ΕΣΣΔ-ΚΚΕ/ 1944-1952*, Αθήνα, κψμ, 2019.
- Σφέτας, Σπυρίδων, *Όψεις του Μακεδονικού ζητήματος στον 20^ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2010.
- Brewer, David, *Ελλάδα 1940-1949: Πόλεμος, κατοχή, αντίσταση, εμφύλιος*, Αθήνα, Πατάκη, 2018.

- Baerentzen, Lars, « The ‘Paidomazoma’ and the Queen’s Camps», στο John O. Iatrides και Ole L. Smith (επίμ), *Studies in the history of the Greek Civil War 1945-1949* (Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 1987).
- Banac, Ivo, *The Diary of Georgi Dimitrov: 1933-1949*, New Haven and London, Yale University Press, 2003.
- Barker, Elizabeth, «The Yugoslav and the Greek Civil War 1946-1949», στο John O. Iatrides και Ole L. Smith (επίμ), *Studies in the history of the Greek Civil War 1945-1949* (Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 1987).
- Iatrides, John O., *Revolt in Athens: The Greek Communist Second Round 1944-1945*, New Jersey, Princeton University Press, 1972.
- Ristovic, Milan, « Το ζήτημα της γιουγκοσλαβικής στρατιωτικής βοήθειας», στο Ιωάννης Μουρέλος, *Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος: Μια αποτίμηση, πολιτικές, ιδεολογικές, ιστοριογραφικές προεκτάσεις*, (Αθήνα: Ελληνικά γράμματα, 2007).
- Stavrakis, Peter J., *Moscow and Greek Communism 1944-1949*, Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1989.

Άρθρα

- Παλαιόπουλος, Στ Γιώργος Στ., «Αποστολές ελληνοπαίδων προς τις Λαϊκές Δημοκρατίες την περίοδο του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου(1948-49): Μια προσέγγιση της τοπικής διάστασης στην Δυτική Μακεδονία», *Βαλκανικά σύμμεικτα*, τ.17 (2017), σ. 77-99.
- Nachmani, Amikam, «Civil War and Foreign Intervention in Greece: 1946-49», *Journal of Contemporary History*, τ. 25 (October 1990), σ. 489-522.
- Rossos, Andrew, « Incompatible Allies: Greek Communism and Macedonia Nationalism in the Civil War in Greece, 1943-1949», *The Journal of Modern History* 69 (March 1997), σ. 42-76.

- Ristovic, Milan, «The Bulkes Experiment: A ‘Greek Republic’ in Yugoslavia 1945-1949», *Balkan Studies*, τ.46, (2012), σ. 125-143.
- Petrov, Bisser, «Comradeship on trial: Bulgarian Communist Party-Communist Party of Greece relations during the Greek Civil War», *Institute of Balkan Studies*, τ.1 (2007) σ. 41-56.
- Swain, Geoffrey, «The cominform: Tito’s International?», *The Historical Journal*, τ.35,3(September 1992), σ. 641-643.

Εφημερίδες

- *Ριζοσπάστης*, 20 Ιανουαρίου 2018.